

Ба 31288 70.164

A

Вяч. Палескі

**КАЛІ
ЗАЦВІТАЮЦЬ
САДЫ**

ДЗЯРЖАЎНАЕ ВЫДАВЕЦТВА БССР
МІНСК 1950

8
31288

Вяч. Палескі

Бел. адзел
1994 г.

КАЛІ ЗАЦВІТАЮЦЬ САДЫ

(П'еса ў 3 актах,
7 карцінах)

ДЗЯРЖАўНАЕ ВYДАВЕЦТВА БССР
Рэдакцыя мастацкай літаратуры
Мінск 1950

Вкладка мастака А. Сапеткі

25.04.2009

ДЗЕЮЧЫЯ АСОБЫ

Агнёў Сяргей Данілавіч — сакратар райкома КП(б)Б.
Кужаль Пятрок — вясковы актывіст, камуніст, старшыня калгаса.

Алёна — яго жонка.

Верны Саўка — былы бядняк, калгаснік, бригадзір, комсамалец.

Надзейка — яго каханка.

Снапок Люцыян — калгаснік.

Франя — яго жонка.

Зянон — калгаснік-пчаляр.

Матаронак Сцяпан — селянін-серадняк, потым калгаснік.

Мікалай Васільевіч — маёр, работнік органаў дзяржаўнай бяспекі.

Рачкевіч Стэфан — ксёндз.

Завалоцкі Тодар — беларускі буржуазны нацыяналіст, агент амерыканскай разведкі.

Сіпач Кузьма — кулак.

1-шы калгаснік.

2-гі калгаснік.

Калгаснікі і калгасніцы.

Месца дзеі — адна з вёсак заходніх абласцей
Совецкай Беларусі.

Час дзеі — перыяд арганізацыі ў вёсцы калгаса і першых крокаў па яго станаўленню.

АКТ ПЕРШЫ

Карціца 1-я

Сялянская хата. Відаць, што будавалася яна даўно і бедным чалавекам. Нізкая столь. Адно маленькае акно ў сцяне. Нязграбная, на поўхаты, печ. З гэтым не зусім гарманіруюць некаторыя рэчы, шчыльна, адна да другой пастаўленыя каля сцяны: нікеляваны лажак, веласіпед, шафа. Але нічога. Яны толькі падкрэсліваюць, што ўладальнік іх хоча жыць па-людску, у дастатку, што хата гэтая не зусім пасуе ягонаму сённяшняму жыццю і што ён не супраць перасяліцца з яе ў новы, прасторны і светлы дом.

Каля акна стол, пакрыты саматканай, у клетку скацёркай. Ля стала сядзіць Алёна, занятая вышываннем ручніка. Гэта яшчэ маладая, прывабная жанчына. Важкая чорная каса, збягаючы па спіне, надае яе паставе лёгкую стройнасць і ўсяму яе выгляду — бласпярэчную строгасць.

Ціха. Але раптам рыўком адчыняюцца дзверы. Нечая рука ўхапілася за вушак і трымаецца за яго. Чуваць ваўтузанне і мужчынскі голас: «Пусці!». З шумам у хату ўрываецца чалавек. Гэта — Люцыян Снапок, нізенькага росту, год пад пяцьдзесят мужчына. Апануты ён у чорную ватоўку, перахвачаную, нібы перавязлам, тоўстай вяроўчынай. Ён без шапкі. Шапку трымае ў руцэ ўскочыўшая следам жонка Люцыяна — Франя. Яна ледзь не разы ў два вышэй за мужа. Твар Франі перакошаны злосцю і пагардай.

Снапок (да Франі, якая схпіла яго за крысо ватоўкі). Адкасніся! Пусці!

Франя. Не пушчу, Люцыян, не пушчу!

Снапок. Не гняві! Люцыян зараз лаяцца будзе! Самымі брыдкімі словамі, якія толькі на свеце ёсць! Не пускаеш?! Журавель! Вярста! Аглобля!

Франя. Лайся... Але сюды ты хадзіць не будзеш! Панадзіўся... Няма тут табе чаго рабіць.

Снапок. Буду хадзіць! Тут маё ўсё. Тут, па чыстаце сказаць, усе надзеі мае і віды на жыццё.

Франя. Ай-ай-ай! І што табе ў галаву ўчаўплюся? У цябе жонка ёсць, дзеці. Ты вораг ім? Цябе так касцёл, каталіцкая вера наша настаўляе?

Снапок. І жонцы і дзецям хачу дабро зрабіць. Пусці! *(І вырваў крысо з рук Франі).*

Франя. Задушыся-ж ты сваім дабром! Анціхрыст! Не варочайся, Люцыян, дамоў! Тут і начуй!

Снапок. Франечка! *(Перавёўшы позірк на Алёну, якая адразу-ж пасля паяўлення Снапка паднялася і спакойна назірала за тым, што адбывалася).* Алёнка, чаго-ж ты маўчыш?

Франя. А што яна скажа? І хто яе паслухае? Хто паслухае?

Снапок *(да Алёны)*. Скажы!

Алёна. Я гаварыць буду, а жонка ваша слухаць не будзе. Навошта-ж гаварыць?

Снапок. Слухаць-то яна будзе... Яна ўсё слухае. Без перабору. Не ўсё толькі ў памяць бярэ. Добрых вясцяў вушы яе не ловяць.

Франя *(да Снапка)*. А твае ўжо вушы што ловяць? Развешваеш іх перад усякімі агітатарамі, нібы ў час набажэнства.

Алёна. Нас сапраўды не слухалі. Але хто не слухаў? Тыя, што ў ланцугах нас трымалі. І калі мы гаварылі — гэта гора само гаварыла. Ці-ж ім было яго слухаць? *(Алёна пачала гаворку так упэўнена, што нават Франя наспакайнепа і пачала ўслухоўвацца ў яе словы).* І сама цётка Франя многа пра тое ведае. Вось сядзеў мой Пятрок у астрозе. І прасіла я ўсіх: «Выпусціце яго!».

І да войта і да старосты і да самога ваяводы стукалася. Ніхто і не выслухаў нават. А дома марнела сям'я. Не толькі год, а і дзень перабыць не было з чым-і як. Бегла я да паноў. «Дапамажыце! Выратуйце!» — прасіла. А яны, балуючы, выціраючы тоўстыя морды, смяліся мне ў твар, пацяшаліся над маім горам.

Снапок (*расчулена*). Было... Страшнае было. Ды перабыло.

Алёна. Нас сапраўды не слухалі. Толькі ў той верасень прышлі з усходу ў Заходнюю Беларусь нашыя браты і сказалі: «Расказвайце!». Упершыню ў жыцці пачалавечы выслухалі тады нас. І ўжо ад аднаго гэтага вольнымі мы сталі. (*Пауза*). Няўжо-ж я не маю чаго сказаць?

Франя (*да Снапка*). Слязу яшчэ пусціш. Абмяк. Пойдзем адгэтуль!

Снапок. Не пайду!

Франя (*замахнуўшыся на Снапка*). Каб толькі рукі не пэчкаць, я-б цябе шарганула.

Снапок (*ён неяк сабраўся ў камок, баронячыся ад Франі*). Франечка! Я зноў лаяцца буду. Самымі брыдкімі словамі!

Алёна (*да Франі*). А будзе-ж час, што і самой сорамна за гэтую калатнечу зробіцца. Чалавек добрае надумаў зрабіць. Навошта-ж уоперак дарогі яго становіцца?

Франя. Не будзе таго, што ён надумаў. Не будзе! Хай застаецца. Мілуйцеся тут з ім! Толькі і нага яго больш на бацькоўскае селішча не ступіць. (*Рэзка навярнула і пайшла да дзвярэй*).

Снапок. Франечка, шапку... галава ў мяне... Аддай.

Франя. Шапку?! Дзякуй пану Езусу, што нагавіцы на табе пакінула. (*Вышла*).

Снапок. От навалілася! От узяла верх!

Алёна. Нядзіва. Камандзір у вашай сям'і не вы, дзядзька Люцыян, а яна.

Снапок. Яна? Няпраўда! Ды я, калі захачу, далей запечка не пушчу яе. Ды я (*тупае нагамі*) растаптаць яе магу. Ты такі не падумай, што я — з пустога хлява затычка.

Алёна. Бываюць і такія салдаты, што храбымі толькі пасля вайны робяцца. Смеласці ў вас, дзядзька Люцыян, бракуе. І не такой смеласці, каб жонку ў каршэнь таўчы. А такой смеласці, каб праўду нашу яна хутчэй зразумела і чалавекам стала.

Снапок. Можа і сапраўды. Вельмі-ж наравістая яна. Нібы засцяпковая якая. Вазьмуся я, скажам, палітыку ёй выкладаць. Дык час на тое і ідзе, каб гонар, каб пых з яе збіць. А калі да агітацыі справа дойдзе, глядзіш і часу няма і з сілы ўжо выбіўся... (*Паўза*). Ніхто не прыходзіў яшчэ?

Алёна. Вы — першы.

(Галасы за дзвярыма.)

А вось і яшчэ нехта.

(Увайшлі двое. Першы — старых год мужчына з хітраватымі, шустрымі вачыма. Гэта — Зянон. Ён накульгвае і кульгавасць гэтая, відаць, моцна стрымлівае яго жвавасць. Другі — Саўка Верны — малады, ладны хлапец. Кідаецца ў вочы яго адменна расчараны чуб — ужо напэўна стараўся для якой-небудзь каханкі.)

Зянон. Дабрыдзень у хату!

Алёна. Дзень добры!

Саўка. Гледзячы на пару, лепш сказаць што-небудзь пра вечар.

Снапок. Цяжка старому разабрацца: ці то дзень, ці то ноч.

Зянон. Разабраўся. Ці ты, чалавеча, разабраўся? Колькі я разоў з табой гаварыў? Колькі ты мне разоў адказваў: «З жонкай яшчэ не дагаварыўся». А цяпер дагаварыўся?

Снапок. Не.

Зянон (*дражнячы*). Не, не. Ты-ж не чалавек, а не-кала нейкае.

Снапок. Дагаварыцца — не дагаварыўся, а сам — рашыў. Запішуся.

Зянон. О! Яшчэ адным чалавекам на зямлі больш стала. Гэта-ж не дарэмна я думаў: «Снапок — ён, напэўна, чалавек. Наш чалавек».

Снапок. Лепш расказаў-бы, як з'ездзілі.

Зянон. А гэта можна. (*Да Алёны.*) І Алёна-ж не ездзіла з намі.

Алёна. Я не ездзіла. Я і без таго верыла і веру, што ў калгасах так і жывуць, як добрыя людзі пра гэта гавораць. А сам, напэўна, не зусім верыў?

Зянон. Сам? Верыў! А былі, што не верылі. Я і паехаў. Каб факты ў рукі ўзяць. І ўзяў факты!

Саўка. Выкладай твае факты, дзядзька Зянон.

Зянон. Сядайце.

Саўка. Сядзем. Расказваць будзеш?

Зянон. Буду.

Саўка. Тады я побач сяду. Каб зручней было за рукаў пацягнуць, калі лішняе што гаворыць пачнеш.

(Усе паселі за стол, Зянон застаўся стаяць.)

Зянон. Лішняе? Век я свой можа ўжо і звекаваў, а каб лішняе сказаць — не было такога. Слову цану ведаю. (*Пауза.*) Ну, гэта-ж вы ведаеце, што паехала нас дзесяць чалавек. Хацелі спачатку ў бліжэйшы калгас, непадалёку ад былой граніцы. «Не, — сказаў нехта. — Нам-жа кулаччо ўсякае гаворыць, што каля граніцы большэвікі наўмысна добрыя калгасы ладзілі. Бяры, хлопцы, білеты да Мазыра». І паехалі мы на самы канец Палесся — на Брагіншчыну. Ад граніцы далёка, так што выходзіла, большэвікі там не асабліва і стараліся. Прыехалі ў калгас. У лепшы, канешне. І, скажу вам, сяляне нашы ад здзіўлення раты паразыўлялі.

Снапок. Ад здзіўлення?

Зянон. Ад яго. Ты, пэўна, адразу спытаеш: «Як там з хлебам?». Адкажу. І дзяржаву сваю калгаснікі хлебам радуюць, і самі маюць. Зайшлі мы ў адзін, у тры, у дзесяць двароў. Свіронкі поўныя збожжам. Вось у гаспадароў пытаемся: «Няўжо ўсё гэта на працадні?». «А як-жа? На працадні» — адказваюць. Паглядзелі арцельную гаспадарку. Гаспадарка — во! Фермы. Машыны. Адных грузавікоў тры штукі. Майстэрні ўсякія. І працуюць усе дружна, аж любата. А калі адпрацаваўся — можаш сабе вечарам на шпацыр у парк пайсці. Зверху электрычнае святло гарыць і радыё музыку перадае. Таксама зверху.

Снапок. Здрава, значыць, уперад пайшлі?

Зянон. Ды яны нас на сотні вёрст, на дваццаць гадоў абагналі. І такая зайздасць узяла! Няўжо-ж адставаць нам? І казалі тады мясцовыя калгаснікі дэлегатам ад нашых сялян: «У адной з вамі сям'і жывем. І калі адзін брат у людзі выбіўся — другі не павінен, не можа ад яго адстаць. Калгасны шлях мы з самай першай вярсты праторваць пачалі. І пратарылі яго. Шырокі цяпер калгасны шлях. Так што па такім шляху і вы хутка дагоніце нас». Праўду яны казалі.

Саўка. Праўду. Залатую праўду.

Зянон (да Саўкі). Ношта ты мяне за рукаў не цягаеш?

Саўка. Прычыны няма.

Зянон. Тота-ж. Якія пытанні ёсць? З пытаннямі мне лягчэй гаворку весці.

Алёна. У дзіцячых яслях быў?

Зянон. А як-жа!

Снапок. А частавалі вас?

Зянон. Пра гэта асобна, бо доўга гаварыць. А яшчэ якія пытанні?

Снапок. Дамы новыя?

Зянон. Адзін у адзін. І жывуць у іх, каб так на

кожным вяселлі было. (Пауза.) А яшчэ якія пытанні? Ну-ну. А што-ж гэта пра пчол ніхто не пытае?

Алёна. І сапраўды, як-жа там з пчоламі?

Зянон (*асабліва ажывіўшыся*). Браткі мае! Што там за пасака! Сто рамачных вулляў. У вялізным садзе. Не амшанік, а палац! Ды там — прыгледзіся — і пчолы нібыта буйнейшыя, чымся ў нас.

(Усе засмяяліся.)

Чаго смеяцёся? Пэўна, што буйнейшыя.

Алёна. Адкуль-жа яны буйнейшыя?

Зянон. Адкуль... Растуць лепш... Бо калгасны харч. А можа пароду новую вывелі. Коней, кароў можна вывесці? А чаму пчалу нельга? Таксама карыснае стварэнне. Пчала... Пчала, браткі, вялікі сэнс у жыцці мае. Збярэмся мы ў калгас. І такую я пасеку арганізую. І можа такія пчолы ў мяне будуць, як верабі.

Саўка. Куды-ж яны палятуць тады? У звычайнае лятво не ўлезуць.

Зянон. Будзе буйная пчала, дык і лятво прадзяўбем. (Пауза. *Сур'ёзна*.) А пачаць нашу пасеку ёсць з чаго. Сказалі нам у калгасе так: «Дайце вестачку, што калгас у вас арганізаваўся — і мы адразу маладых раёў вам вышлем». Можна заўтра я тэрміновы пакет і пашлю.

Саўка. Пра пчол дзядзька Зянон усё раскажаў, а пра коней нешта маўчыць. Пра тое, як калгаснага стаенніка аб'язджаў.

Зянон. Назола. Не можаш, каб старога чалавека не дапячы.

Алёна. Здарылася што-небудзь?

Зянон. З гэтага здарэння я і кульгаю. То-ж так было. Вывелі конюхі на панадворак стаеннікаў. Не коні — ільвы. Паглядзіш на іх — шапка з галавы валіцца. Падышоў я да стаеннікаў як што ні на ёсць знаўца конскай справы. Няёмка-ж прызнацца, што ніколі добрага каня за аброць не трымаў. «Ездзілі і на такіх!» —

кажу. Засмяяліся суседзі — ім-жа вядома. І каб не паду-
малі калгаснікі, што я хлус які-небудзь, кажу: «Зацуг-
ляйце мне аднаго. Пракачуся!». А сам думаю: «А калі за-
цугляюць?». Зацуглялі. А Саўка — блазан і кажа: «Ска-
кай, дзядзька Зянон, на канька. Ён, відаць, дарогу на
могілкі ведае. Мігам даімчыць». Гэта падбухторвае так.
Ускочыць на канька — я не ўскочыў, агулам зацягнулі.
Трымаўся, пакуль другія трымалі за павады. А пусцілі —
тут і пачалося. Такого дыбка конь даў! Як свечка, выпра-
стаўся. І можа паляцелі-б мае старыя косці проста на
той свет... Толькі, дзякаваць, людзі падхапіць паспелі.
А падымаючыся, рашыў я яшчэ раз: не выхваляйся за-
надта, калі няма чым выхваляцца. А зманіў — пры-
знайся, не лезь на ражон.

Снапок. Што праўда, то праўда.

(У хату ўвайшлі яшчэ двое мужчын. Адзін з іх год пад сорок пяць,
сярэдняга росту. Гэта сакратар райкома партыі Сяргей Данілавіч
Агнёў. Другі — год трыццаці пяці. У яго просты, мужны твар.
Апрануты па-сялянску. Гэта—вясковы актывіст Пятрок Кужаль.)

Агнёў (аглядаючы прысутных). Каго-ж я яшчэ не
бачыў? Здаецца ўсіх. (Заўважыўшы Снапка.) Вас вось
толькі, таварыш Снапок, не бачыў. Добры дзень!
(Здароўкаецца.)

Снапок. Добры дзень! Мяне можна і не заўва-
жыць — не вельмі ў рост пагнала.

Агнёў. Сапраўды. Вырас не асабліва. Цяпер расці
трэба.

Снапок. Косць ужо, шаноўны таварыш, не тая. Не
раздаецца.

Агнёў. Выпрастацца трэба! Ступаць шырэй! Галаву
вышэй трымаць! Рост, паважаны таварыш Снапок, і ад
таго залежыць, як чалавек выпрастаўся на ўвесь рост.

Снапок (прыслушайшыся). Не без сэнсу сказана.

Алёна. Распранайцеся, Сяргей Данілавіч. Сядайце.

(Распрануўшыся і сеўшы за стол, Агнёў дастаў партабак.)

Зянон. Можа майго самасаду пакаштуеце? Не
благі. Калі крапачок да густу — тады якраз. Дзярэ, не
раўнуючы, як той секвестратар.

Агнёў. З ахвотай пакаштую. (*Скруціў цыгарку,
закурыў, моцна закашляўся.*) Сапраўды дзярэ! Дзе-ж
вы такога дасталі, дзядзька Зянон?

Зянон. Вырасціў. На градзе. Пры панах-жа яго
садзіць нельга было. От я цяпер душу і адвёў.

Агнёў. На тытуне?

Зянон. І на тытуне. І на ўсім.

Агнёў. Ды хіба-ж так душу адводзяць? На градзе?
На палосцы?.. У многа якіх раёнах сяляне межы руй-
нуюць — у калгасы ідуць. А ў нас... Аднавілі тыя
калгасы, што да вайны былі. І ўсё. І ў якую вёску ні
прыедзеш, усюды гавораць: «Хай хто пачне. А мы —
услед». І чамусьці ўсе на вас паказваюць: «Няхай нава-
сёлкаўцы зачын кладуць. Навасёлкаўцы пойдучь — і мы
пойдзем».

Снапок. Да голасу нава-сёлкаўцаў сапраўды людзі
прыслухоўваюцца. Гэта ўжо здаўна. Павядзёнка такая.

Агнёў. Прыслухоўваюцца — гэта сапраўды. Але
нешта голасу нава-сёлкаўцаў не чуваць. Маўчаць Нава-
сёлкі.

Зянон. Вось-жа мы і сабраліся...

Снапок. Каб голас свой падаць.

Кужаль. Сяргей Данілавіч! Гэта і ёсць частка на-
шай ініцыятыўнай групы. Заўтра мы збярэм сход. І на
сходзе скажам: лепшыя людзі Навасёллак ідуць у калгас.
Вось яны — нашы першыя калгаснікі. (*Ён сеў за стол,
узляў аловак, пачаў пісаць.*) Я запісваюся першым.

Саўка. Другім будзе стаяць маё прозвішча. Запіс-
вай. Саўка Верны.

Кужаль. Хто трэцім?

Зянон. Калі першы і другі ўжо ёсць, я...

Снапок. Толькі не ты. Герой! У цябе жонкі няма...
А ў мяне ёсць жонка. І вось-жа, не зважаючы на гэта,

я записваюся трэцім. І на сходзе прамову трымаць буду. Спытаю я ў сялян: «А вы чаго не записваецца?» І скажу: «Вам шчасце ў рукі даюць, а вы рукі за ім працягнуць не хочаце».

(У гэты момант бразнула клямка, расчыніліся дзверы і ў хату ўбегла Надзейка — каханка Саўкі. На твары яе — разгубленасць і адчай. Валасы растрапаліся ад быстрага бегу.)

Надзейка (*пакнуўшыся да Саўкі*). Ты записаўся? Саўка. А як-жа? Записаўся. Другім.

Надзейка (*загаласіўшы*). Што ты нарабіў?.. Навошта ты другім? Хай-бы людзі...

Саўка (*прыхінаючы Надзейку да сябе*). Хай-бы людзі... Хай лепш людзі на мяне глядзяць, раз я добрую справу раблю! Супакойся! Што з табой? Што здарылася?

Надзейка. Страшна! Можа і не жыць табе, Саўка.

Саўка. А гэта чаму? Што ты выдумала?

Надзейка. Выдумала?! (*Нервова падаючы Агнёву нейкую паперку*.) Пачытайце яму. Няхай паслухае.

(Агнёў узяў паперку, чытае сам сабе.)

Снапок. Пра што-ж там пісана? Цікава.

Надзейка. Чытайце. Пра гэта ўжо ўсе ведаюць.

На многіх хатах наклеена.

Зянон. Чытай, Сяргей Данілавіч! Усім чытай.

Агнёў (*да Надзейкі*). А дзе-ж ты ўзяла гэтую пісьму?

Надзейка. Прышла да Саўкі дамоў. Яна ў яго на стала і ляжыць. Пабегла сюды. А па дарозе людзі сустракаюцца — ужо ўсе ведаюць.

Агнёў (*да ўсіх*). Таіць ад вас гэтую паперку я не маю права. У ёй напісана... вось што: «Даводзім да ведама сялян вёскі Навасёлкі, што яны не павінны записвацца ў калгас. Калі-ж пачнуць записвацца, то першыя трое з іх будуць застрэлены і хаты іх спалены». І падпісана: «Вашы прыяцелі».

Зянон. Прыяцелі... Дручок ім у глотку!

Кужаль. Гэтыя прыцелі нас усё жыццё палюхаюць. Толькі-ж не нам іх палюхацца!

Алёна (*стаішы побач з Кужалем*). Праўда, Пятрок! Надзейка (*да Алёны*). І гэта жонка гаворыць? — Можна Петрака адгаварыць трэба... Смерць-жа яму пагражае.

Алёна. Адгаварыць? Ад добрага я не адгаварвала яго і тады, калі страшна было трапіць у Лукішкі ды ў Картуз-Бярозу. А што-ж я цяпер буду адгаварваць яго? Ад чаго? Ад жыцця яго адгаварваць?

Надзейка. Няўжо не шкада Петрака табе? Сэрца ёсць у цябе?!

Агнёў. А ў цябе, Надзейка, ёсць сэрца?

(*Надзейка наважылася нешта сказаць.*)

Ну, ведаю, скажаш, што ёсць. Але кволае яно ў цябе нейкае. (*Ён падышоў да Надзейкі, абняў яе за плечы.*) І, думаю я, што і кахаць яно па-сапраўднаму не ўмее. От узяў-бы Саўка і адмовіўся зараз ад свайго рашэння, на печ, за надзейчыну спіну схавалася-б. Дык няўжо-ж ты прадаўжала-б кахаць яго? Баязліўца, зайчанё гэткае. Кахала-б? (*Надзейка маўчыць.*) А пісулька... Што можна пра яе сказаць? (*Да ўсіх.*) Звычайная правакацыя. Нас спрабуюць спалохаць. А не спалохаемся — можа і стрэльнуць паспрабуюць. Не раз у нас стралялі. І цар калісьці страляў. І юнкеры. І ўсякая белагвардзейская нечысць. І кулакі. І гітлераўцы. Але жывем мы! Бо ўсякі раз умелі мы зброю з варожых рук выбіць. (*Да Надзейкі.*) Вось і ты хочаш Саўку свайго абараніць. Але як-жа ты яго бароніш? (*Паўза.*) Гэта можа быць, што ходзіць па вуліцы вашай вёскі нехта са зброяй на нас. Ходзяць-жа па гэтай вуліцы кулакі, ксяндзы, прыслужнікі іхныя. Вось зброю ў ворага і трэба выбіць. Насцігнуць яго трэба! І гэта ўсё мы з вамі зрабіць павінны.

Зянон. Павінны. Гэта я таксама гавару.

Кужаль. Што-ж, прадоўжым запіс. Першым у

спісу нашых калгаснікаў стаю я. Так я першым і астаюся.

Саўка. Другім астаюся я.
Кужаль. Хто трэці?

(Маўчанне.)

Трэцім прасіўся запісацца дзядзька Снапок.

Снапок. Трэцім?! Не магу! Які з мяне актывіст? Ды можа я і да гэтай вёскі ўжо не належу... Самі ведаеце, даўно з яе па камасацыі на хутар выехаў.

Кужаль. Гэта не прычына.

Снапок. А жонка? Таксама не прычына? Ці-ж магу я запісацца трэцім, маючы такую жонку?

Саўка. Прыдзе час, і яна сапраўдным чалавекам будзе.

Снапок. Усёроўна не магу трэцім. Я... я... я... — духоўная асоба. Я Ватыкану прыслужваю. Так, прыслужваю.

Агнёў. Ну, не хочаш ты, таварыш Снапок, запісацца трэцім... Ладна. Але навошта на самога сябе нагаварваеш? Як гэта ты Ватыкану прыслужваеш?

Снапок. Як? А прыбіральшчыкам у касцёле я са стаю? І ксёндз і касцёльны прыбіральшчык — гэта, калі хочаце, адна хеўра.

Зянон. Эх, Снапок, Снапок. Ачмурэў ты ад страху. Як сын. (Да Кужалы.) Не пішы яго трэцім. Не дазваляю. Вельмі пачэснае месца для яго. (Раішчу.) Мяне запішы трэцім!

Кужаль. Запісаў. А чацверты?

(Маўчанне.)

Снапок. Чацверты? Не магу. Тры, чатыры... Ясна, побач. А ці будзе там у каго час разбірацца: трэці ты ці чацверты. Хай яшчэ чалавек хоць дзесяць запішуцца. (Нібы апомніўшыся.) Што я гавару? Дзе мая шапка?.. Ах, Франя, Франя! (Ідзе да дзвярэй).

Алєна (*наганяючы Снапка*). Вазьміце вась петракову шапку. Заўтра прынясеце.

(Снапок, безнадзейна махнуўшы рукою, вышаў.)

Саўка. Снапок, Снапок... Раскажу я ўсім нашым комсамольцам пра сьеннешні яго ўчынак.

Агнєў. А можа не трэба? Сьення для яго замнога. Заўтра пагутарым. Тым больш пройдзе ноч. А пасля ночы страх робіцца меншым.

Кужаль (*да Агнєва*). Але вы, Сяргей Данілавіч, сьення збіраліся ехаць. Шафёр чакае. Ды і наогул вам лепш паехаць. Запіска гэтая... Ці мала што можа быць.

Агнєў. От якраз таму я і не магу вас адных пакінуць. (*Жартаўліва.*) Ды і што за радасць. Я паеду, а вы тут без мяне чай пачнеце піць. Лепш разам. Ці не праўда, Алєна?

Алєна. Праўда, Сяргей Данілавіч. Стаўлю самавар.

(Адыходзіць да печы.)

Зянон. А калі паны чай п'юць, то й кураць. Пакаштуеце? (*Дастаў кісет.*) Дзярэ, падла, нібы драпачамі.

Агнєў (*скручваючы цыгарку*). Дзярэ! (*Пауза.*) Што-ж, заўтра, на маю думку, трэба склікаць сход.

Кужаль. Заўтра і склікаем.

Зянон. І дасце мне на сходзе слова. Я такое скажу людзям!

За слова.

Карціна 2-я

Пакой у сялянскай хаце. Тут толькі што размясцілася калгасная канцэлярыя. З пакоя яшчэ не вынесены некаторыя рэчы, што належыць яго гаспадару — скрыня, дзежка, невялікае люстра ў старынянай аправе. ля сцяны стол і над сталом да сцяны прыбіта шыльдачка «Старшыня калгаса імя XIX з'езда КП(б)Б». На сцяне партрэт І. В. Сталіна, акаймаваны яркімі кветкамі.

За сталом сядзіць Саўка Верны, перад ім, на гэты бок стала — Надзейка.

Саўка. І вось ужо тыдзень, як мы працуем калгасам. *(Паўза. Напускаючы на сябе важнасць.)* Якія ў вас грамадзяначка, пытанні? Тэрміновыя?

Надзейка. Вельмі. Вось такія, напрыклад. Чаго ты ўвесь час так на мяне глядзіш?

Саўка. Пытанне не па службовай лініі. Давайце сур'ёзныя пытанні.

Надзейка. Чаму на вечарынках ты не дазваляеш мне з другімі хлопцамі танцаваць?

Саўка. А хіба яны абавязкова лепшыя за мяне? Ты яшчэ не ведаеш, што з мяне атрымаецца. *(Выходзячы з-за стала і прахаджаючыся па пакой.)* От прыдзе вясна... Павяду я сваіх людзей у поле. І такі ўраджаі дам! Зорку Героя за яго мне вызначаць. Тады й ты ад мяне вачэй не адарвеш.

Надзейка. Дзіва што. На зорку буду глядзець.

Саўка. Не на мяне, значыць? Няпраўда. І на мяне будзеш глядзець. Толькі калі?.. Калі людзі змогуць сказаць, што Саўка — не халасцяк? Скажы!

Надзейка. Рана яшчэ пра гэта. От прыдзе вясна, зацвітуць сады... Тады і скажу.

Саўка. Значыць, нядоўга чакаць засталася! Так? Хораша як зрабілася! *(Імкліва падыходзіць да Надзейкі і хапае яе ў абдымкі.)*

Надзейка. Што ты робіш? Хіба-ж можна тут?

Саўка *(жартаўліва)*. Каму нельга, а каму і можна. Не радавы-ж я, начальства нейкае. Так што я... па службовай лініі.

Надзейка. Кінь дурэць!

Саўка. Кінуў. *(Паўза.)* А цяпер сур'ёзна. Ты мне скажы: да Рачкевіча зноў хадзіла? І яшчэ можа збіраешся?

Надзейка. Збіраюся.

Саўка. Ганьбіш ты мяне! З галавы да ног. Усяго. Да каго ходзіць?! Да ксяндза! Як парабчанка.

Надзейка. Павінна я. Ты-ж ведаеш. Маці ў яго

парабкавала. А памерла — ён мне дапамагаў. А хіба-ж не ведаеш, як было тады, пры гітлераўцах? Ён-жа ад смерці мяне ўратаваў... Пайду, бялізну памыю, пакой падмю. Што-ж тут такога?

Саўка. Што такога? Да ворага нашага ходзіць... Гэта-ж на здраду падобна!.. А я думаў, што Надзейка хутка комсамолкаю стане. А яна... Ну, пайдзі толькі!

Надзейка. Пайду. Ведаю, што гэта дрэнна-Вельмі. Толькі пайду. Цяпер мне да яго абавязкова пайсці трэба.

Саўка. Чаго?

Надзейка. Дзеля цябе мне да яго пайсці трэба.

Саўка. Дзеля мяне?

Надзейка. Так. Мож я першай скажу, хто Ку-жалю і табе пагражае.

(Увайшоў чалавек у чорнай сутане. Твар блажэнны. У руцэ — чоткі. Гэта — ксёндз Стэфан Рачкевіч. Ubачыўшы яго, Саўка і Надзейка спалохана пераглянуліся.)

Рачкевіч. Пры з'яўленні маім збянтэжана сць лягла на вашы твары, дзеці мае. Ад маладосці гэта. А сапраўдныя веруючыя не здзівіліся-б... Ведаюць яны: з усімі парафіянамі адна дарога ў мяне. (Да Надзейкі.) Што-ж не прыдзеш?

Надзейка (пакорліва). Прыду, ойчэ.

Саўка. Не прыдзе!

Надзейка. Прыду, ойчэ. (Павярнулася і вышла.)

Саўка. Надзейка, куды ты? Пачакай!

(Саўка выбег услед за Надзейкай. Рачкевіч аглядзеўся па баках, сеў у маліцвеннай паставе на крэсла каля стала, пачаў разглядаць столь. Увайшоў Агнёў. Здзівіўся і выразам твару свайго нібы спытаў: «Куды я трапіў?».)

Агнёў. Скажыце, хіба праўленне калгаса не тут?

Рачкевіч. Тут, пан сакратар. Не чакалі мяне сустраць у гэтых сценах?

Агнёў. Прызнацца, не чакаў... А па якой справе?

Рачкевіч. Справа такая-ж, як і ў вас. Вы ездзіце сюды людзей на шлях праведны накіроўваць. І я тым-жа займаюся. І падумаў я: чаму-б нам не рабіць гэта разам?

Агнёў. Разам?.. Ці-ж на адзін шлях мы людзей накіроўваем?

Рачкевіч. Ах, пан сакратар... Глядзіце на мяне. Мая чыстая душа раскрыта перад вамі, як кніга, якую лёгка чытаць, як дзверы перад доўгачаканым госцем. І ўся яна належыць вам.

Агнёў. Я павінен радавацца з гэтага поваду?

Рачкевіч. Цярплівасьць дапаможа мне перанесці абразу... І я скажу сваё слова... Вам не ўсё лёгка ўдаецца. Ведаю, часам вам бывае вельмі цяжка. Няўжо-ж пашкодзіла-б вам мая падтрымка? Я прапаную яе цяпер — у такі адказны для вас час. Вы калгас ладзіце... А не ўсе-ж у яго ідуць. І не ўсе тыя, што пайшлі, сэрцам да яго павярнуліся...

Агнёў. Вы лічыце нас занадта слабымі, калі думаеце ратаваць сваёй падтрымкай.

Рачкевіч. Вас, слабымі? Не, не! Я адукаваны чалавек і разабраўся ва ўсім. Праўда — на вашым баку. І я гатоў служыць ёй.

Агнёў. Вы рызыкуеце трапіць у няміласць да Пія дванацатага. Гэта-ж ён забараніў каталікам мець якую-небудзь справу з камуністамі. А мы, на ваш жаль, камуністы...

Рачкевіч. Пій дванаццаты для мясцовых веруючых і іх пастыраў — не закон. Я магу даць пісьмовую гарантыю таго, што мы не падуладны Ватыкану ні ў чым. Мы падуладны толькі таму, да каго наша малітва, і свайму сумленню. А яно за тое, каб служыць вашай праўдзе.

Агнёў. Гэта справа ваша — служыць альбо не служыць ёй.

Рачкевіч. Вам-бы так дапамагло маё слова!

Агнёў. У нас хапае прапагандыстаў.

Рачкевіч. А што зрабіла-б толькі адна казань з амбона! Казань пра тое, што калгасны шлях — адзін з правільных шлях! Селянін моцна рашае тады, калі разам з ім рашае касцёл.

Агнёў. Калгасны шлях не мае патрэбы ў санкцыі касцёла...

Рачкевіч. Я разумею...

Агнёў. ...і я зусім не збіраюся заключаць з вамі канкардата аб сумесных дзеяннях.

Рачкевіч. Даруйце... Лічыў святым абавязкам прапанаваць свае паслугі: ці мала ў чым мог-бы спатрэбіцца. Вось запіскі з пагрозамі, гавораць, нечая чорная рука падкідае. А на споведзі, пан сакратар, злачынца прызнаецца. І так можна высветліць: хто падкідае, хто пагражае.

Агнёў. Мы дазнаемся пра гэта самі. Без споведзі. Няўжо вы сумняваецеся ў гэтым, пан Стэфан Рачкевіч?

Рачкевіч. Не сумняваюся. Толькі-ж можна было-б усё гэта хутчэй. Што-ж... Я прыходзіў сюды з адкрытай душой пагутарыць са старшынёй. Я хацеў сказаць яму тое, што сказаў вам...

Агнёў. І ён адказаў-бы, напэўна, тое-ж, што адказаў я.

(Увайшоў Люцыян Снапок. На імгненне ён нібы завагаўся, каму першаму падаць руку).

Снапок (*падаючы руку Агнёву*). Добры дзень, таварыш сакратар. (*Падаючы руку Рачкевічу*). Добры дзень, ойчэ!

Рачкевіч. Пан сакратар не зусім верыць мне. А мог-бы пан сакратар пагутарыць пра мяне з Люцыянам Снапком. Добры парафіянін. Спакойны. Разважлівы.

Агнёў. Я пагутару з ім. Толькі прасіў-бы даць мне магчымасць зрабіць гэта адзін-на-адзін.

Рачкевіч. О, я разумею... Тонка! Я пайду. Толькі шкадую, што вы не прачыталі душы, раскрытай перад

вамi як на споведзі. Але ведайце: я заўсёды гатоў служыць вам. Святым крыжам. Боскім словам. Сваім веданнем дарогі да сэрца тутэйшага чалавека.

Снапок. А сапраўды...

Рачкевіч (*Снапку*). Вось, вось. Прадаўжай, Люцыян. Прадаўжай.

(Рачкевіч вышаў).

Снапок. Ён нешта і да ладу плёў. Сапраўды, хай памагае. Ксяндзок памяркоўны. І нібы за нашу ўладу. На работу калі мяне прымаў, загадаў усе квіткі прынесці. Правяраў, ці падатак здаў, ці хлеб выканаў. «А калі, — кажа, — не здаў, на касцёльную пасадку не вазьму». Вось ён які. Хай-бы адслужыў імшу за калгасы. Яно, брат, пад божым страхам і ў калгас лепш ішлі-б. І ў калгасе спраўней працавалі-б.

А гнёў (*расмяўшыся*). Снапок, Снапок! А прычым-жа тут страх? Ды яшчэ божы! Напалохаць людзей і без бога можна. А навошта-ж іх палохаць? Мы завем людзей да новага жыцця светлым чалавечым словам. Мы даем ім прыклад: глядзіце на калгасы ўсходніх абласцей, на маладыя заходнія калгасы, вучыцеся ў іх і рашайце, па якой дарозе ісці. А ты... Люцыян Снапок. Няўжо мог бы згадзіцца ты, каб да нашай чыстай справы чорнарызнікі гэтыя прыладзіліся?

Снапок. Яно верна. Не па дарозе. Вось і мяне мучаць пытанні. Спачатку такое. Вось я ў калгасе. Дзесятым запісаўся. Нібы не з апошніх. А сам прыслужваю ў касцёле. І нібы разам з гэтым самым... папам Піем.

А гнёў. Калгасніку, проста скажу, не да твару такі занятак. А чаго-ж ты за яго ўзяўся?

Снапок. Думаеце, сам? А жонка ў мяне не камандзір? Ужо вельмі яна на духоўнай пасадзе хацела мяне бачыць. Каб абавязкова ў касцёле і абавязкова самому пробашчу прыслужваў. «Не могу!» — гавару. «Ну, тады хоць прыбіраць касцёл будзеш». Выпхнула

праклятая. Так што я пайду і вазьму ў Стэфана Рачквіча разлік.

Агнёў. Думаю, што ранавата.

Снапок (*здзівіўшыся*). Як гэта ранавата?

Агнёў. А так. Без усякай карысці Люцыян Снапок касцёл падмятаў. Падмятаў-падмятаў і нічога не вымеў.

Снапок (*падумаўшы*). Сапраўды. Нікога такі не вымеў. А як?..

(Увайшлі Пятрок Кужаль і Зянон.)

Зянон (*на хад, не звважаючы на прысутных*). Гэтым ты мяне не ўпкінеш. Не! Пчала не горш нашага разумее. Яна да свайго месца адразу прызвычайца павінна. Як гэта я яе ў калоду пасаджу?.. Дай каманду, Пятрок, адразу рамачныя вуллі ладзіць. І рознай фарбай іх пафарбаваць. Каб пчале лягчэй вулей свой знайсці. (*Заўважыўшы Агнёва*.) Прабачце. Загаварыўся.

Агнёў. Пра пчолак?

Кужаль. Жыцця ад старога няма.

Зянон. Не гавары. З гэтым старым толькі і жыць. Меў я і маю сваю задуму: медам усіх добрых людзей частаваць. А як я мог зрабіць гэта пры панах? Ні самому, ні пчале той жыцця не было. Куды ні паткніся — лятво заткнутае. Зноў-жа пры аднаасобным пражыванні. Ну калоду з пчолкамі, ну дзве будзеш мець. А цяпер! От цяпер мае пчолкі вас паджыгаюць! (*Хітра*.) Калі, канешне, не па статуту, без спросу за медам палезце.

Агнёў. Статут, відаць, ведаюць у вас. Толькі, на жаль, не па статуту гаспадарку калгасную ладзяць. Што-ж гэта такое?

Зянон. А што?

Агнёў. Коні не абагулены. Насенне толькі некалькі чалавек у калгасны свіран здалі. Так у калгасе не робяць.

Кужаль. Папрок заслужылі. Гэта праўда, што

толькі палавіна коней абагулена. Праўда, што насенне не ссыпана.

А гнёў. І чаму-ж такі непарадак?

Кужаль. Яго не мы заводзілі... Спачатку была пушчана чутка, што вось-вось пачнецца вайна. Значыць, коней на калгасны двор не вядзі. Пасля пайшла гаворка пра нейкі новы закон. А закон нібыта такі, што дазваляе коней ва ўласных хлявах трымаць. А некаторыя не вядуць быццам з-за таго, што ў калгасе пакуль хлявоў добрых няма.

Зянон. З калгасу такіх выключаць трэба!

А гнёў. Гэта лёгка. А зрабіць трэба тое, што цяжэй. Так зрабіць, каб кожны свой абавязак душэўна выканаў. Вы такі добры прыклад падалі. За вамі ўжо многія вёскі ў калгасы аб'ядноўваюцца. А дзе-ж прыклад далей?

Кужаль. Прыклад будзе! Мы збіралі праўленне. Размова была крутая. Усе актывісты вядуць работу. З кожным гутарыць.

А гнёў. Вось і я хачу прайсціся да некаторых калгаснікаў. (Да Кужалю.) Хутка вярнуся.

Зянон. Так што я таксама пайду. Абедаць. (Да Снапка.) Абедаць, шаноўны кухар, згатаваў?

Снапок (вінавата). Выкіпеў, відаць...

Зянон. Выкіпеў? Ах ты, дзяркач, дзяркач! Пры такой, як у цябе, сямейнай акалічнасці і не ўмець абеда згатаваць? Цьфу!

А гнёў. Сямейныя акалічнасці? У Снапка?

Зянон. Не ведаеце? Канчатковы разор у сям'і. Развод!

А гнёў. Развод?

Снапок. Не сышліся характарамі. Я — у калгас, а яна — ні ў жывы свет. Кінуў. Перайшоў вась (наказвае на Зянона) да яго. Таксама адзінокі.

Зянон. Так што абеда па чарзе варым. Сёння Снапок дняваліць.

А гнёў. А ў калгас вы яго прынялі; відаць, дарэмна.

У калгас усёй сям'ёй трэба ісці. Што-ж са Снапка за калгаснік, калі жонка разам з ім у калгас не пайшла?

Снапок (да Агнёва). Можна пагаварылі-б з ёй? Агнёў. А сам пагаварыў? Не гаварыў, відаць, з ёй, а лаяўся. А пагаварыў-бы як след — пайшла-б...

Зянон. Гэта так. Ёй такія словы трэба гаварыць, каб адразу ўсю праўду яны раскрывалі. Я сам за яе ўзяўся!.. Пойдзем.

Агнёў. Пойдзем. (Да Кужаля.) Не раіў-бы канцылярыю незамкнёнай пакідаць. Прыходжу — ажно тут... ксёндз. Думаў, што ў намеснікі яго ўзяў. А наогул — гэта страшэнны непарадак.

Кужалё. Ах Саўка — вярціхвост гэтакі. Пакінуў-жа яго, прасіў пасядзець, пакуль вярнуся. Больш гэтага не будзе.

Зянон. Пэўна, што не будзе.

(Агнёў, Снапок і Зянон выходзяць.)

Кужалё (столмена сёйшы за стол). А я думаў... За электрастанцыю адразу возьмемся. Сажалак накапаем. Садоў насадзім. Архітэктары такі прыгожы план калгаснага сяла склалі! А тут... Яшчэ самае простае не зроблена. А на нас-жа глядзяць! Па нашаму прыкладу другія вёскі робяць. А дзе прыклад? (Ращуча.) Будзе прыклад. І электрастанцыя, і сажалкі, і сады — усё будзе! Падняць толькі ўсіх на справу трэба! Будучыню нашаю захапіць! От пакажу я ўсім нашым людзям гэты план калгасных пабудоў. (Перагортвае паперы, шукаючы план. Раптам выказаў яўны непакой, чытаючы нейкі ліст.) Зноў?! (Чытае.) «Ты, здаецца, забыўся пра нашую першую запіску. Напамінаем: калі не распусціш калгас, з табою будзем распраўляцца першым — заб'ем і спалім».

(Адчыніліся дзверы і ў пакой увайшоў чалавек, апрануты звычайна, па-сялянску. Крыху гарбаціца, так, што гэта падкрэслівае ў ім уменне праявіць паслухмянасць і лагоднасць там, дзе трэба. Гэта — Кузьма Сіпач — вязковы кулак.)

С і п а ч. Здароў, Пятрок!

К у ж а л ь. Добры дзень!

С і п а ч. Я так праз усё жыццё: куды людзі — туды і я. Прынёс заяву.

К у ж а л ь. Куды?

С і п а ч. Вядома. У калгас. (*Падае заяву.*)

К у ж а л ь. Разгледзім. Толькі, думаешча мне, у калгас цябе не прымуць.

С і п а ч. Чаму?

К у ж а л ь. Сам ведаеш.

С і п а ч. Зноў скажаш: кулакоў не прымаем. А які з мяне кулак? Які?

К у ж а л ь. Самы звычайны.

С і п а ч. Ну, была ў мяне зямля. Моргаў пад сорок было. Мнагавата. Дык-жа я з яе цэлую вёску карміў. А цябе не карміў, Пятрок? Не прыходзіў твой бацька-нябожчык прасіць цябе ў гаспадарку прыстроіць?

К у ж а л ь. Прыходзіў. Бо не было куды больш ісці. І не заставалася яму нічога іншага, як сына роднага на катаргу да цябе паслаць.

С і п а ч. Ай-яй-яй! Такі ўжо й так. А ці-ж я цябе... аладкамі не частаваў? Не частаваў?

К у ж а л ь (*сурова*). А пугаўём хто частаваў? А потам сёмым, салёным, крывавым?

С і п а ч. Працаваць, пэўна, прыходзілася. А майго-цела салёны пот не еў? Я і цяпер у калгасе так працаваў-бы! Першым памагатым тваім буду. І можа ўсё лепш на лад пайшло-б... А то ні коней у калгас не вядуць, ні семяно не ссыпаюць. А я адразу-б і коней усіх, і семяно ўсё — грамадзе. А на мяне гледзячы — і другія. Хочаш: заўтра ўсіх коней сваіх прывяду, а са мной яшчэ гаспадароў дзесяць.

К у ж а л ь. Без цябе прывядуць.

С і п а ч. Пятрок, золатца! Не магу я без калгаса. Сялянская дарога — толькі ў калгас. А ўсе-ж мы — ся-

ляне. Усе пад адным богам. Хочаш... Я на калені перад табой упаду, ручкі цалаваць буду.

Кужаль (*адварнуўшыся*). Ты не здзівішся, калі я скажу, што ненавіджу цябе. Гэта вы, бацьку майго да часу са свету зжылі. Зямлю ў яго захапілі. Жабраком зрабілі. Вы і мяне хацелі са свету зжыць. Не ўдалося толькі. Прышла такая ўлада, што і бедната людзьмі стала.

Сіпач (*навысіўшы голас*). Вельмі ўжо выхваляешся беднякамі сваімі. А яны яшчэ такое зрабіць могуць! Ведаеш, што я чуў?

Кужаль. Што ты чуў?

Сіпач. Я ведаю, як Надзейка лемантавала, калі вы першыя ў калгас пісаліся. Яна запіску прынесла? А дзе яна ўзяла яе? Кажуць людзі: Саўка ўсю гэтую камедыю падладзіў.

Кужаль. Маніш!

Сіпач. Людзі кажуць. І я скажу: каго не трэба, ты за стол з сабой садзіш, а такіх людзей, як я, ад сябе го-ніш... Падумай! Апомніся!

(Павярнуўся і вышаў з пакою. Увайшлі Агнёў, Саўка, Сцяпан Матаронак і два калгаснікі. Матаронак вядзе сябе вельмі неспакойна, нервова пахаджаючы па пакоі.)

1-шы калгаснік (*да Агнёва*). Вось мы і шукалі вас. Паскардзіцца. І на Кужалю, і на Саўку.

Саўка. Мы дабіліся таго, каб бацькі нашых комсамольцаў першымі абагулілі коней, інвентар ды насенне. Мы дабіваемся гэтага-ж ад усіх астатніх...

Агнёў. Комсамольцы вельмі правільна робяць.

1-шы калгаснік. Няправільна! (*Да Агнёва*). Селянін сам?

Агнёў. Селянін.

1-шы калгаснік. Тым лепш. Значыць і нас та-варыш сакратар зразумее. Не можам мы абы як коней у калгас здаць. Не можам!

2-гі калгаснік. Хлявы ў калгасе пакуль дрэнныя. Корму мала.

1-шы калгаснік. І не вытрывае сэрца гаспадара, калі каню яго дрэнна будзе.

2-гі калгаснік. За што-ж нас вінавацяць? За тое, што мы згодны да сяўбы, а можа і далей коней у сябе патрымаць?

Кужаль. А насенню таксама дрэнна ў калгасе ляжаць? Хлява добрага няма? Корму для яго нехапае?

1-шы калгаснік (*збянтэжана*). Не дрэнна, канешне... Корм яму не патрэбен... Канешне... Толькі свірна такога, каб на ўсю вёску, пакуль няма. А яшчэ барані божа, збярэш насенне, а яго раскрасуць...

2-гі калгаснік. Мы-ж таму і згаджаемся патрымаць насенне да сяўбы ў сябе. А пачнецца сяўба, кожны свой пай на поле і прывязе.

Агнёў (*да Кужалы з усмейкай*). Згодзімся на гэта?

Кужаль (*таксама з усмейкай*). Можна, калі згодзімся на развал калгаса.

1-шы калгаснік. Мы-ж так, каб найлепш яму было.

Агнёў (*страсна*). Пазбаўце калгас ад такога клопату. Вы можа і думаеце, што пра калгас клапаціццяся... А не пра яго клапаціцеся! І хочаце, ці не хочаце гэтага, вы прапануеце распусціць калгас... Вось што вы прапануеце!

2-гі калгаснік. Не, гэтага мы не хочам.

1-шы калгаснік. Мы параіцца думалі: можа і так, як мы раім, можна.

Агнёў. Калі рашылі па-калгаснаму жыць, дык давайце-ж па-калгаснаму і жыць. Адрозу! З першага дня!

2-гі калгаснік. Значыць, абагульваць?

Матаронак. Абагульваць?! Узяць, значыцца, свайго каня і з уласнага двара звесці? З засеку свайго зерне здаць? Плуг аддаць? Қалёсы аддаць?

Кужаль (да Агнёва). Гэта Сцяпан Матаронак. Расказваў я вам пра яго. У калгас запісаўся, а як справа да абагульвання дайшла — выпісаўся. (Да Матаронака.) Ну, выпісаўся... Мы да цябе нічога і не маем.

Матаронак. Як нічога не маеце?

Кужаль. Ну, у тым сэнсе, што не турбуем цябе...

Матаронак. А чаму не турбуеце? Турбуйце! Уся душа ва мне ходырам пайшла. Як яе ўтаймаваць — не ведаю. Прыходзьце да мяне. Гаварыце са мной! Лайце!

Саўка. А я да вас, дзядзька Сцяпан, не прыходзіў?

Матаронак. А навошта-ж ты мяне пакрыўдзіў? Ты, кажа, відаць, не асабліва савецкую ўладу паважаеш, раз па яе законах жыць не хочаш... А як-жа мне савецкую ўладу не паважаць? Яна мне жыццё дала. Зямлю! Зямлю дала! Наша гэта ўлада, адна яна на ўсю зямлю такая, родная...

Агнёў. І вось хоча яна, савецкая ўлада, каб Сцяпан Матаронак не толькі добра, а цудоўна, па-сапраўдному цудоўна зажыў. І раіць яна яму ў калгас ісці.

Матаронак. Я пайду. Абавязкова пайду. Толькі не цяпер. (Паўза.) Хіба-ж у нас калі-небудзь зямля была? І прадзеда, і дзяды, і бацькі ўсё пра зямлю марылі. А тут пяць дзесяцін зямлі далі! Пяць дзесяцін! Сваёй зямлі! Дайце-ж уволю ёю, родненькаю, нацешыцца. Дайце! Пакапаць яе, паараць, рукамі перамацаць.

Кужаль. Ты думаеш, дзядзька Сцяпан, што савецкая ўлада табе толькі пяць дзесяцін зямлі дала. А яна табе ўсю зямлю аддала. Усю зямлю, якая толькі ў дзяржаве ёсць. Што-ж ты ад яе адмаўляешся? Цешся ёю, уволю цешся! Дружнай сям'ёй паарэм мы яе, рукамі, як ты кажаш, перамацаем. І такія ўраджаі на ёй зашугаюць! Сам дзіву дасіся — як пачне красаваць твая, і мая, і яго, і ўсіх нас — наша зямля!

Матаронак. Веру. Будзе так. Толькі-б вось гады два-тры на сваёй гаспадарцы пажыць. Можна?

(Маўчанне.)

Я пра гэта ў самога таварыша Сталіна запытаю. Напішу яму... І таварыш Сталін абавязкова адпіша Сцяпану Матаронку.

Агнёў. Лішнімі пытаннямі будзеш таварыша Сталіна турбаваць. Ён ужо адказаў на тваё пытанне. *(Дастаў з палёвой сумкі брашуру.)* Вось... Абавязкова прачытай «Адказ таварышам калгаснікам». Тут ёсць адказ і на тое, ці добра робяць тыя сяляне, якія пакідаюць калгас.

Матаронак *(узяў брашуру)*. Прачытаю... Прачытаю... Можна з гэтага адказу выйдзе, што яшчэ аднаасобна пажыць можна. Гады два...

Ішы калгаснік *(да Агнёва)*. Мы не адны так наконт абагульвання думалі. Ёсць і другія гаспадары, што так думаюць. Можна іх сюды прыслаць?

Агнёў. А мы лепш самі да тых гаспадароў пойдзем. *(Да Кужалы.)* Ты збіраўся з Саўкам план сяўбы складаць?

Кужаль. Мы з ім для гэтага і застанемся.

Агнёў *(да сялян)*. Пойдзем.

(Агнёў, Матаронак і калгаснікі выходзяць.)

Кужаль *(да Саўкі, трывожна)*. А пагражаць нам прадаўжаюць...

Саўка. Здарылася што?

Кужаль. Вось. *(Выняў з кішэні і падаў Саўку паперку.)*

Саўка *(прачытаўшы)*. Дзе яна была?

Кужаль. На сталае.

Саўка. Як яна магла трапіць сюды?

Кужаль. А я ведаю?.. Я аднясу зараз запіску маёру, Мікалаю Васільевічу. Толькі давай напішам яму, як і дзе запіску знайшлі. Пішы. Я буду дыктаваць. Цікава паглядзець... як ты пішап...

(Увайшлі Зянон і Снапок)

Зянон. Называецца паабедалі. Пілі-елі і пад стол пакідалі. Абед у Люцыяна зноў не атрымаўся. Увесь гаршчок на агні сасмалеў.

Снапок. Я-ж раіў табе па старасці год садзіцца на печ. Вось і з абедам заўсёды былі-б.

Саўка. На печы дзядзьку Зянона не ўтрымаеш. Хоць ланцугамі яго прыкуй.

Зянон. Што ты мне пра ланцугі ўспамінаеш? Не ўспамінай! (Да Кужаль.) Так што, старшыня, Люцыян Снапок ужо і са мной разводзіцца.

Кужаль. Не да густу, відаць, кабёціна прышлася?

Зянон. Стараватая. Точна. «Пайду, — кажа, — на сваё селішча. Там лепш, хоць і жонка там».

Саўка. А калгас?

Снапок. Сапраўды, старшыня, вярнуся на хутар. Без сям'і, што без цяпла. На старасці год паневярацца па чужых хатах?

Зянон. І мая табе хата чужая? І разуменне-ж у цябе, Снапок. Як у аднаасобніка.

Снапок. Пайду яшчэ раз сватаць жонку ў калгас. Ну, а калі-ж не высватаю!..

(Снапок выходзіць, але тут-жа варочаецца назад.)

Чалавек, старшыня, цябе чакае.

Кужаль. Хай заходзіць.

(Снапок падыходзіць да дзвярэй, жэстам запрашае некага зайсці ў канцелярыю. Увайшоў немалады мужчына, апрануты ў вельмі беднае, зрэбнае адзенне. Выгляд у яго стомленага, здарожанага чалавека. Гэта — Тодар Завалоцкі.)

Завалоцкі (бядуючы). Дзеці... Дзеці мае... Дзе-ж яны?

Кужаль. Якія дзеці?

Завалоцкі. Мае... У вайну я трапіў у палон. Быў там — у Германіі. У амерыканскіх лагерах. Нас не пусkali на радзіму. Нарэшце, пусцілі.

Кужаль. Ёсць дакументы?

Завалоцкі. Вось мае дакументы. (*Дастаў з кішэні паперы і перадаў Кужалю.*) Па рэпатрыяцыі я вярнуўся дадому. Але дзяцей не застаў. Двое ў мяне было.

Кужаль. Дакументы ў парадку. І сельсовет засведчыў, і райвыканком. Грамадзянін шукае дзяцей. Толькі вы трапілі не ў тэя Навасёлкі. Тут сказана пра Навасёлкі, што ў Пінскай вобласці. А мы-ж — не пінскія.

Завалоцкі. Быў у пінскіх. Няма. Я ўжо ў пяцёх Навасёлках пабываў. Няма. А ў Навасёлках-жа мае дзеці. Можна, нарэшце, тут знайду.

Зянон. Няма ў нас такіх дзяцей, каб без бацькоў. Поблізу яшчэ адны Навасёлкі ёсць.

Завалоцкі. Яшчэ адны? Значыць, трэба туды ісці. Можна там...

Зянон. Здарожыўся-ж ты, чалавеча. Адпачні. Можна і не еў? Пойдзем. Жанкі пакормяць. Хіба-ж можна чалавека, у якога гора, без спагады ад сябе адпусціць?

Завалоцкі. Ці-ж я магу цяпер затрымлівацца? Можна ў тых Навасёлках і жывуць мае дзеці.

Зянон. Але нельга ў дарогу так... Падсілкуешся — і ў дарозе спраўней. А дарогу пакажам. Недалёка.

Завалоцкі. Якія людзі ўсюды. Толькі скажаш пра сваё гора — і кожны табе, як роднаму, на дапамогу ідзе. (*Да Зянона.*) Пакажы-ж, добры чалавек, дарогу.

Зянон. Пакажу.

(Зянон і Завалоцкі выходзяць.)

Снапок. Пайду і я.

(Увайшлі Франя, Алёна і Надзейка.)

Кужаль (*да ўвайшоўшых*). А мы толькі да вас збіраліся. Дзядзьку Снапка ў сваты выпраўляем.

Франя. Да каго?

Кужаль. Нагледзелі адну кабеціну. Нічога сабе.

Саўка. Год пад трыццаць. Прыгожая.
Алёна. А мы цётцы Франі прымака падшукалі.
Снапок. Каго?

Алёна. Нагледзелі хлопца. Нічога сабе.

Надзейка. Год пад трыццаць. З чубам. З вусамі.

Снапок *(да Франі)*. Хоць-бы паздароўкаліся,
Франя Пятроўна. Усё-ж жанатыя калісь былі.

Франя. І не падумаю. Звалокся з дому, стары
корч. І не варочайся больш.

Снапок. А дзе-ж я буду? Франечка?

Франя. Дзе хочаш.

Кужаль. Ніколі сватам не быў я, а сёння — з
ахвотай буду. Хочаце, нават ручнік на плячо павешу.
Франя Пятроўна! Так нельга. Чалавек твой добрую,
людскую справу зрабіў. З ім і ісці трэба. *(Пауза. Змя-
ніўшы тон.)* Сёння пойдзеце вы разам дамоў. А заўтра,
думаю, разам выйдзеце на работу. У калгас.

Франя. У калгас?

Алёна. Што-ж ты пытаеш, цётка Франя? Мы-ж
дамовіліся ўжо. І ты згадзілася. У адной брыгадзе пра-
цаваць будзем.

Франя *(да Снапка)*. Люцыян, вады!

*(Снапок ухачіў конаўку і паднёс яе Франі. Тая набгом
пачала піць ваду.)*

А калі ў калгасе будзе дрэнна?

Надзейка. Ты-ж трыццаць вёрст прайсці пяшком
не пабаялася, каб добры калгас паглядзець. Сама-ж
расказвала, як усё выпытвала там ды правярала. Што?
Дрэнна?

Франя. Нібы не дрэнна. *(Пауза.)* А калі вайна?

Алёна. Колькі я з табой пра гэта гаварыла...

Калгасам і ад вайны лягчэй адбівацца.

Франя. А калі працаваць цяжка будзе?

Саўка. Сама-ж цётка Франя расказвала, колькі ў
МТС дзяржава наша трактароў ды машын нагнала.

Алёна. Бачыла цётка Франя машыны. Ведаю: лю-

бавалася, як яны працуюць. Залюбуешся і тым, як усе
разам на роднае поле выйдзем. Шчасцем яго засяваць
будзем!

Франя. А ў касцёл можна будзе хадзіць?

Алёна. Хадзі, хадзі! Прыдзе час, сама ад яго ад-
вернешся.

Франя. Люцыян, вады!.. Пішы... Не пішы!.. Паду-
маю... Прыходзь дадому... Не прыходзь!.. Як хочаш...
(Выбегла за дзверы.)

Снапок. От і зразумей бабу. Прыходзь — не пры-
ходзь... Пішы — не пішы... (Да Кужаля, рашуча.) Пішы!

З а с л о н э

АКТ ДРУГІ

Карціна 3-я

Касцёл. Так званая «закрысця» — нешта накіталт рэквізітнага пакою, у якім знаходзіцца аблачэнне ксяндза і касцельных служак. На сцяне — распяцце. Яно, бадай, павешана тут таму, што адслужыла свой век у малельнай частцы касцёла. На распяці прыкметныя адзнакі часу. У куце не да ладу пастаўлена ікона. Яна, як і распяцце, мае вельмі пашарпаны выгляд і, відаць, таму і знята са сцяны. Злева і справа — дзверы. Дзверы справа злучаюць пакой з малельнай. Яны адчынены і праз іх відаць частка алтара, раззалочаныя іконы і падсвечнікі, рады лавак. Праз рознакаляровыя шкелцы вакон падае дзённае святло, пераразаючы «закрысцю» і малельню няяркімі палосамі.

На крэсле, прыстаўленым да сцяны, сядзіць Стэфан Рачкевіч. Побач стаіць задумлівы Кузьма Сіпач.

Сіпач. Хадзіў. Размаўляў. Прасіў яго. Нібы збаўлення ад кары прасіў. Не дапамагло. Ні знаку.

Рачкевіч. Ведаю, як ты прасіў... З гонарам, відаць... Ты прывык жыць так, каб другія гнуліся. А табе, каб жыць, цяпер самому ў тры пагібелі сагнуцца трэба.

Сіпач. Сагнуты перад ім і стаяў. Толькі-ж нянавісьць у яго такая, што не ўпрашу.

Рачкевіч. А твая нянавісьць дзе? Чым ты будзеш жыць, калі не будзе ў цябе яе? Ты апусціў рукі. А з апушчанымі рукамі цябе схопіць і падамне кожны. Ты павінен уступіць у калгас.

Сіпач. Не прымуць! Рэжце іх — усёроўна не прымуць.

Рачкевіч (*настойліва*). Ты павінен уступіць у калгас.

Сіпач. А, думаеце, лёгка мне ў яго прасіцца? На-вошта ён мне?.. А раптам прымуць? Гэта-ж нароўні з усімі галадранцамі жыць... Нароўні працаваць... Жах адзін! Мне-б свая гаспадарка...

Рачкевіч. Ты пойдзеш у калгас. Іменна там ты будзеш рабіць тое, што нам трэба.

Сіпач. Не прымуць.

Рачкевіч. Прасі іх! Плач! Падай на калені! (*Іранічна.*) Не прывык стаяць на каленях? Няпраўда! А ўспомні, як цягнуўся цалаваць панскія ручкі, калі ведаў, што гэтае цалаванне дарогу тваю шырэйшай зробіць... А афіцэрам фюрэра ручкі не цалаваў? Не помніш? А я помню. Усё прыкмячаў. (*Пауза.*) Прасі!

Сіпач. Д'ябла лягчэй упрасіць, чым гэтага Кужалю. Пане Рачкевіч! Вось маё апошняе слова. У калгас мяне не прымуць. Нешта другое рабіць трэба.

Рачкевіч. Гэтак мы нічога не зробім. Што, спалохаўся хоць адзін з іх нашых запісак? Самага страшнага — смерці — спалохаўся хто-небудзь?

(Пауза.)

Сіпач. Дарэмна, выходзіць, палохалі.

Рачкевіч. Не чуваць: не натрапілі на след?

Сіпач. Не чуваць. Зрабілі-б вобыск у Саўкі... На новую запіску Кужалю і натрапілі-б. Тады яны маглі-б падумаць...

Рачкевіч. А вобыска не рабілі?

Сіпач. Здаецца, не.

Рачкевіч. Падказаць неяк трэба. Зразумела?
Сіпач. Эге.

Рачкевіч. І ісці зноў прасіцца ў калгас.

Сіпач (*раздражнёна*). Прасіцца, прасіцца... Не пайду!

Рачкевіч. Скуль-жа такое непаслушэнства?.. (*Узняўшы рукі ўгару, да распяцця.*) Пан Езус, божа ядыны! Паглядзі на яго — на Кузьму Сіпача. Ён не слухае цябе і зусім не ўважае на тое, што перадаеш ты яму праз мяне — твайго вернага служку. Пакарай яго, божа, калі не адумаецца...

Сіпач. А як-жа адумацца?.. Дзе веры ўзяць? Не веру я, што мы верх возьмем...

Рачкевіч. Сьвiніся! Чаму ты не верыш? Чаму?

Сіпач. Адны мы. Адны. І нічога мы не зробім. У іх — сіла, за імі — народ. А што мы супраць іх? Ім толькі дунуць на нас... На пагібель мяне, пане Рачкевіч, гоніце... Не хачу я!

Рачкевіч. Мне застаецца пайсці і сказаць большэвікам пра ўсё, што ты робіш...

Сіпач (*ледзь не падаючы на калена*). Не трэба! Злітуйцеся. Я ў вашых руках... Я ведаю... Толькі хто нам дапаможа? Рукі апускаюцца...

Рачкевіч. Ах ты, пся маць! Рукі апускаюцца?! Ніхто не дапаможа?! Сядзі! (*Паказаў рукой на крэсла.*) Зараз я прывяду табе дапамогу.

(Сіпач сеў. Рачкевіч пайшоў у глыб касцёла і хутка вярнуўся назад. Разам з ім прышоў Завалоцкі. Цяпер ён апрануты ў касцюм зялёнага колеру. Касцюм яўна не па яго плячу.)

Завалоцкі (*працягнуўшы Сіпачу руку*). Дай руку, брат мой! Пазнаёмімся. Толькі прозвішча свайго я табе не скажу. Ты не павінен і не будзеш ведаць майго прозвішча. (*Павярнуўся бокам і прадаўжае размаўляць з Сіпачом, адварочваючы ад яго твар.*) Ты не павінен старацца запомніць мяне ў твар. Не старайся

запомніць і мой голас. Гэта можа толькі пашкодзіць. Ты ніколі не прызнаеш ва мне свайго знаёмага. Употаі, крадучыся, я прышоў сюды, употаі і адсюль пайду.

Сіпач. Хто-ж вы, калі братам мяне назвалі?

Завалоцкі. Я ад тых, ад каго ты чакаеш дапамогі. Бачыш гэтую руку? Перад адыходам сюды яе паціскалі твая, на каго ты можаш цалкам разлічваць.

Сіпач. Адкуль-жа вы?

Завалоцкі. Ты хочаш гэта ведаць дакладна? Дзівак! Я прышоў з Германіі. З якога горада? У Германіі многа гарадоў, але не ўсе яны цяпер аднолькавыя. Я прышоў з таго горада... Табе важна аб ім ведаць толькі адно: у ім амерыканцы.

Сіпач (абрадавана). Амерыканцы?

Завалоцкі. Я не скажу табе і пра ўсё тое, чаго прышоў сюды. Адно скажу: я прышоў сюды навучыць цябе змагацца.

Сіпач. Слухаю.

Завалоцкі. У вас арганізуецца калгас. За ім будуць арганізаваны дзесяткі, сотні... І ўсё гэта не да спадабы нам. (Пауза.) Ты даб'ешся спачатку таго, каб цябе прынялі ў калгас.

Сіпач. Не прымуць.

Рачкевіч. Відаць, не прымуць. Але я яшчэ сам паспрабую ўпіхнуць яго туды.

Завалоцкі. Што-ж выходзіць? Арганізацыю калгаса вы не сарвалі. Разваліць яго не можаце. Тады... (Да Сіпача.) Страляць умееш? Крыві не баішся?

Сіпач. Чужой крыві не баюся.

Завалоцкі. Дык вось. Вы падкідалі запіскі. Падкідайце іх ва ўсіх вёсках. І каб не думалі твая, каму належаць, што пагрозы не збываюцца... Трэба Петрака Кужаля...

Сіпач. А зброя?

Рачкевіч (да Сіпача). Не турбуй гасця дробязнымі пытаннямі. Увечары прыдзеш сюды-ж, да мяне.

Завалоцкі (да Сіпача). Не забывай. Добрая работа добра аплачваецца.

Сіпач. Будуць яшчэ і плаціць?

Завалоцкі. Галоўная плата — твая гаспадарка. Не будзе калгасаў — будзе цэлай твая гаспадарка. Твая зямля. Твае коні. Твае каровы. Твае свірны, поўныя збожжа.

Сіпач (ён аж аблізнуўся). Мая гаспадарка? Цэлая? Праўда?.. І яшчэ будуць плаціць? Хто?

Завалоцкі. Хто будзе плаціць? Ва ўсіх у нас адзін цяпер плацельшчык, адзін спадар. Спадар багаты. Ён: плаціць даларамі і фунтамі стэрлінгаў.

Сіпач. Што-ж я рукі апускаў? Ёсць-жа дапамога. Ёсць!

Завалоцкі (да Сіпача). Ідзі, брат мой. Толькі Кужалю не павінна быць пасля таго, калі мяне ўжо тут не будзе. Запомні. Пісталет падкінуць... Таму, каму і запіскі.

(Сіпач пайшоў углыб касцёла.)

Рачкевіч (ківаючы ў бок пайшоўшага Сіпача). Павесялеў. Рукі падняліся.

Завалоцкі (пацягнуўшыся). Так... Яшчэ адзін заакіяўскі заказ размешчан.

Рачкевіч. Табе далі такі загад там? Пра нашы Навасёлкі?

Завалоцкі. Не літаральна. Там вашых Навасёлкаў не ведаюць. Але ведаюць, што многа ў Заходняй Беларусі вёсак. І не хочацца нашым спадарам, каб у гэтых вёсках былі калгасы. Не забывай: тут Созеты яшчэ маюць свайго жывога класавога ворага. Ці-ж не важна амерыканцам захаваць і ўзброіць гэтага ворага. Советаў? Хоць і мізэрную, але сілу... Вось я і прышоў... А тое, што я зрабіў цяпер — гэта, так сказаць, маленькі эпізод таго, што я павінен зрабіць.

Рачкевіч. Як-жа ты трапіў сюды?

Завалоцкі. Трапіў? Занадта шыкоўны тэрмін для маёй пагулянкі. Не трапіў, а прабраўся, вужам пралез. Далёкая цяпер дарога сюды! У гэтыя мясціны я ўцёк калісьці з Мінску, ад большэвікоў. Нацём! Адсюль да граніцы іх было рукой падаць. Зручна. А вось цяпер... Як далёка яны нас адціснулі! На край свету гоняць... Я адпраўляўся сюды з Мюнхена. Але як прабрацца? Ісці? Румынія, Чэхаславакія, Венгрыя, Польшча — ніхто цябе не прапусціць. Усходняя Германія таксама не прапусціць. Усе яны цяпер уоперак нашай дарогі стаяць.

Рачкевіч. Як-жа ты тады?

Завалоцкі. Я быў падкінут у лагер, у якім амерыканцы трымаюць савецкіх людзей, захопленых арміяй фюрэра. У мяне былі дакументы беларуса, памёршага ў другім лагеры. З голаду. Там у мяне ўжо былі і дакументы, што я тут паказваў. І калі адпраўлялі чарговую партыю рэпатрыянтаў на радзіму... Зразумела?

Рачкевіч. Ты з імі?.. Але-ж і такім шляхам нялёгка.

Завалоцкі. А я сказаў, што лёгка? Але-ж мой стаж... Вучоба ў падручных Гімлера таксама чаго-небудзь варта. А школа пры ўрадзе спадара Астроўскага? А настаўленні амерыканскага маёра, прозвішча якога ён нават і мне не сказаў?

Рачкевіч. Але ты пераконан, што тут табе паверылі?

Завалоцкі. Вось каб паверылі, я і пайшоў туды, куды мне казалі. У суседнія Навасёлкі. Там мне назвалі новыя Навасёлкі. За пяцьдзесят вёрст. Я схадзіў і туды. Але там мне назвалі яшчэ некалькі Навасёллак. Добра, што некалькі. Я зрабіў выгляд, што пайшоў у адны з іх. А трапіў пад гэты купал. Ён-жа засцеражэ ад бяды.

Рачкевіч. Колькі можна так жыць? Вайна хутчэй патрэбна! Што ты не скажаш там, каб спяшаліся, каб хутчэй ішлі?!

Завалоцкі. Ды яны хацелі-б... Але хіба атамная бомба толькі ў Амерыкі?

(Рачкевіч панура апусціў галаву.)

Не ўпадай у роспач, дружбак. Мы яшчэ паваюем! Тодара Завалоцкага піхаюць у бездань. Дык што-ж: ён сам збярэ свае костачкі і ціханька гэтак паляціць?! Адчайвацца не трэба! Ёсць у нас яшчэ адна, праўда — апошняя надзея. Англа-амерыканцы! З імі мы альбо выратуемся, альбо з імі загінем. Ім мы служым.

Рачкевіч. Навошта такое грубае вызначэнне?

Завалоцкі. Грубае? Час быць дарослымі. Не мы робім палітыку. Мы далучаемся да чыёй-небудзь самай раз'юшанай антысовецкай палітыкі і служым ёй. А якую палітыку і калі я паважаў — пра гэта можа лепш за ўсё расказаць мая кішэня. *(Выварочваючы кішэню.)* Вось ён, цудоўны жыццёпіс Тодара Завалоцкага. У ёй ляжалі польскія злотыя, нямецкія маркі, японскія іены, італьянскія ліры, а цяпер — амерыканскія далары.

Рачкевіч. Я баюся, што такія разважанні могуць аслабляць вашу дзейнасць.

Завалоцкі. Дзейнічаем мы актыўна. Асабліва ў лагерах для перамешчаных асоб беларускага паходжання. Цэлая вайна! Іх-жа трэба неяк не пусціць у Расію. Пасадзілі за дрот. Але і гэтага, аказваецца, мала.

Рачкевіч. Саромеецеся дротам рукі скруціць?

Завалоцкі. Усім нельга. Некаторым не скручваем. Дэмакратыя! На якія толькі ўступкі з-за гэтай штукі не ідзеш. *(Пауза.)* Ну, а як-жа ты тут?

Рачкевіч. Душна! У апошні час зусім душна. Я паспрабую прасіцца адсюль куды заўгодна. У індыйскія джунглі. У пустыні Афрыкі. Да малп, якіх можа трэба павярнуць у каталіцкую веру.

Завалоцкі. Але-ж ты канчаў у Ватыкане «усходні інстытут». Трапіць у картатэку гэтага інстытута не так

лёгка. Але і выставіцца з яе не лягчэй. Не вучылі-ж цябе там умельству ладзіць імшу. Хоць не будзем пра гэта. Спадарам відней, якую і куды пешку піхнуць.

Рачкевіч. Я спадзяваўся, што гутарка з табой прынясе мне супакаенне.

Завалоцкі. У нас больш высоў для адваротнага. (Паўза.) Нашую гэтую гутарку весці-б за бакалам віскі... Толькі не для размоў я ішоў сюды, рызыкуючы галавой. (Ён дастаў з кішэні пісьмо і перадаў яго Рачкевічу.) Вось пісьмо папы, пераданае з Ватыкана. Акрамя ўсяго іншага яно патрабуе ад вас усяляк перашкаджаць росту нацыянальнай годнасці тутэйшых людзей. Прывівайце ім думку, што амерыканцы — вось гэта нацыя. Сам бог хоча, каб яны прышлі сюды. Пісьмо павінна трапіць у патрэбныя рукі і як мага хутчэй. Хто гэта зробіць?

Рачкевіч. Я не адважуся пасылаць кім-небудзь гэтае пісьмо.

Завалоцкі. А хіба я сказаў, што яго можна пасылаць? Трэба паведаміць, што яно атрымана. У звычайным лісце пра здароўе, пра цэны на кірмашы ды пра іншую драбязу павінна стаяць ранейшая, зусім простая фраза...

Рачкевіч. Запрашаю на набажэнства. Ведаю.

Завалоцкі. Аднесці запіску можна даверыць усякаму.

Рачкевіч. Не, не! Што ты!

Завалоцкі. Пэўна, не ўсякаму. Я проста правяраў тваю асцярожнасць. Каго пашлеш?

Рачкевіч. Каго пашлю? Ёсць адна дзяўчына. Слаўная. Паслухмяная. Маці яе ў мяне прыслужвала. Памерла. А дзяўчынка засталася сіратой. Пры сабе заўсёды трэба мець верных людзей. Такім чалавекам я рашыў зрабіць і яе. І каб яшчэ больш вернай яна мне была, каб і ў агонь і ў ваду за мяне пайшла... Я сёння скажу ёй такое! Я ведаю, што ёй сказаць... Пашлю На-

дзейку. Сама таго не падазраючы, хай выканае маё першае заданне.

З а в а л о ц к і. Надзейка? Добрае імя. Пасылай. (Пауза). А цяпер я пасунуся ў сваё логава. Хоць гадзіну паспаць. Напамінаю: пакуль я тут, стрэл не павінен прагучэць. Ніхто ніякіх пагроз больш не атрымлівае. Там, дзе я — поўны спакой і мір. (Засмяўся і пайшоў у глыб касцёла. Рачкевіч застаўся стаяць на месцы, маліцвенна склаўшы рукі. Прайшло нейкае імгненне і ў дзверы злева пастукалі. Маўчанне. Зноў пачуўся стук і голас Надзейкі: «Гэта я, ойчэ. Адчыніце. Вельмі неабходна». Рачкевіч задумаўся, пачакаў крыху і адчыніў дзверы.)

Надзейка (увайшоўшы). Была ў вас дома. Не застала. Рашыла, што вы тут, да набажэнства рыхтуецца.

Рачкевіч. А табе вельмі пільна было ведаць, дзе я? (Правяраючы.) Ходзіш па маіх слядах?

Надзейка. Што вы, ойчэ... Пасля абеда мне трэба бегчы на поле. Я і рашыла прайсціся зараз на рэчку. бялізну вашу памыць.

Рачкевіч. Бялізну?.. Памыць такі трэба... Чалавек без увагі не можа жыць. Рашыла вось ты паслугу зрабіць... І рашэнне тваё цяплом усяго мяне напоўніла. Добрая душа! (Паглядзіў Надзейку на галаве.)

Надзейка (не ўтрымаўшыся, каб на дотык ксяндзойскай рукі не адказаць грывасай агіды). Дайце мне бялізну.

Рачкевіч. І дакрануцца да валасоў тваіх не магу... А цягне да іх дакрануцца! Цягне пасадзіць цябе побач. У вочы прыгожыя твае глядзець...

Надзейка (засаромейшыся). Я спяшаюся.

Рачкевіч. Хочацца песціць цябе... Хочацца абняць цябе... А ты не задумвалася над тым, чаму я такі добры да цябе? Я выратаваў Надзейку ад голаду. Я заўсёды асыпаў яе шчадротамі. А памятаеш у вайну...

Цябе западозрылі ў сувязях з партызанамі. Вялі на расстрэл... І я выратаваў цябе, вырваўшы з рук смерці. А чаму я ўсё гэта рабіў? Таму, што... Надзейка — кроўнае дзіця маё, дачка мая...

Надзейка. Што вы гаворыце?

Рачкевіч. Я не магу больш трымаць пры сабе гэтую тайну. Павінен сказаць! Я — твой бацька...

Надзейка (*абхапіўшы галаву рукамі*). Не можа гэтага быць! У мяне быў бацька. Мой бацька! Ён памёр, калі я толькі на ногі станавілася. Не помню яго... Але ўсе гавораць...

Рачкевіч. Толькі не ён быў тваім бацькам.

Надзейка. Вы хлусіце!

Рачкевіч. Пабойся бога кідаць у твар бацькі такія словы! Не верыш? (*Дастаў з-пад сутаны нейкую паперку.*) Гэта пісала перад смерцю твая маці. (*Чытае.*) «Любы Стэфан! Апошніяе слова маё да цябе: беражы нашу родную Надзейку, скажы ёй, што ты бацька яе. У мяне не хапіла сілы сказаць ёй пра гэта». (*Падаў паперку Надзейцы.*)

Надзейка (*прачытаўшы паперку, яна бездапаможна выпусціла яе з рук. Разгублена*). Што-ж вы раней не гаварылі?

Рачкевіч. Я не хацеў бянтэжыць тваю дзіцячую душу... Чакаў, калі падрасцеш, калі правільна ўсё зразумееш... Час прышоў! (*Пауза.*) Але я заўсёды быў табе бацькам. Анёл майго сэрца заўсёды лунаў над табой. Кожны дзень, кожную хвілю... Дачка мая, крывінка мая! (*Ён упаў на калені, ловячы рукі Надзейкі, спрабуючы іх пацалаваць.*)

Надзейка. Не трэба... Устаньце...

Рачкевіч (*падняўшыся*). Усё, што я раскажаў, было маёй тайнай. Цяпер гэта тайна мая і твая... Абергай яе! Не дапускай да яе нікога! Страшнае станецца, калі тайна раскрыецца. Цябе засмяюць! Кожны палцам паказваць будзе! Ходу табе не дадуць, жыцця не

дадучь! (Пауза.) І вось мая першая табе бацькоўская парада. Не знайся з Саўкам!

Надзейка. Не знацца? Чаму? Ён — мой, дарагі, любы...

Рачкевіч. Ён — злы чалавек. Ён супраць улады ідзе. Пройдзе час — сама ўбачыш. Гэта-ж, напэўна, ён Кужалю запісачкі падкідае! Чаму яны іменна да Саўкі трапляюць?

Надзейка (паводзячы тыльным бокам рукі на лбе). Што са мной?! Дзе я?..

Рачкевіч. Ты са мной, Надзейка. Са мной. Больш ты не сірата. Дачка мая! Ідзі дамоў, адпачні. Не лёгка такое перажываць. Ведаю. (Пауза.) А калі ты рашыла паслугу мне зрабіць — зрабі. Бялізну мыць яшчэ рана. Ці не прайшла-б ты да суседняга касцёла? Мне вельмі трэба пераслаць туды маліцвенік. Калі я заўтра дам яго табе — занясеш?

Надзейка. Занясу.

Заслона.

Карціна 4-я

Уваход на калгасны двор. Справа частка фасада дома з вялікім ганкам. Ад яго пачынаецца паркан, які ідзе ў глыбіню сцэны. Вароты на двор зроблены ў выглядзе аркі, абвітай дзеразой і ўпрыгожанай нанізанымі на шпагат рознакаляровымі сцяжкамі з паперы. За парканам відаць пабудовы і калодзежны журавель. Каля паркана праходзіць дарога. Злева ад яе стаіць шматгадовы каржакаваты дуб. Да адной з галін яго падвешан кавалак рэйкі — у яго б'юць, абвешчаючы пачатак работы. У далечы ўгадваецца малады зелянеючы лясок.

Надвячорак.

Ля варот Зянон і Франя, якая трымае ў руках пугу.

Зянон. Спрэчкі, журавінка мая, лічу скончанымі. Апошняе слова скажу я. Не дазволю прыняць. Хоць трэсні! Хоць абрадзіся тут. Не прыму!

Франя. Чаго ты не ў сваю справу лезеш? Цябе па

садоўніцтву вылучылі. Ты-б і стаяў пудзілам у сваім садзе. Пчоламі камандуй, а не мною!

Зянон. Разумнай істотай камандаваць — яно таго, не цяжка. От табой, істотай, пакамандуй!

Франя. Самазванец! Хто табе даручыў рашаць: прымаць ці не прымаць?

Зянон. Хто даручыў? Сумленне маё мне даручыла. Лай не лай, а я ўсюды буду лезці. І калі хто грамадзе ўрон збярэцца нанесці, *(наступае на Франю)* я таму спуску не дам.

Франя. Адкасніся, злыбеда. Што-ж ты не хочаш прыняць? Гэта-ж мой конь, у гаспадарцы выгадаваўся.

Зянон. Твой? А каб ты ахмурэла, калі гэта твой конь. Пра твайго каня ў мяне ўсе дадзеныя запісаны. *(Дастаў з кішэні запісную кніжачку.)* Вось. Конь Люцыяна Снапка. Масці гнедай. Даўжыня ад хваста да хамуціны — метр з палавінай. Рост — метр шэсцьдзесят. От якога твой інфармату быў. А ты што прывяла? Казу. Масць незразумелая. Росту такога, што сама, не задзіраючы спадніцы, перасігнуць можаш. *(Паказваючы на кніжачку.)* Тут у мяне ўсе аднаасобніцкія коні паперапісаны. Ніхто не ашукае. Якога каня маеш, таго і ў калгас прывядзеш.

Франя. Ды мой-жа гэта конь. Перажагнацца магу. От глядзі. *(Хрысціцца.)*

Зянон. Жагнаннем сваім ты мяне не загітуеш. Нехрышчонаым сябе лічу. А ты і хрышчоная, а такая неўцямяная, хоць кол на галаве чашы. Каго ты абдурваеш? Каму ты казу сваю ўсучыць хочаш? Сама-ж сябе абдурваеш. Дрэжны ў калгасе конь будзе — і табе горш будзе. Ты-б зрабіла так, як Саўка, прыкладам. Што ў яго за конь быў? Паглядзім. *(Разгортвае кніжачку.)* Масці мышастай. Ад хваста да хамуціны — метр дваццаць. Каза. А прывёў у калгас якога каня? Паехаў на кірмаш, прыдачу да свайго даў і такога стасенніка для

калгаса вымяняў! А ты, журавінка марожаная, якога інфармату канька прывяла?

(З варот вышаў Люцыян Снапок.)

Снапок. Пра што гэта балакаеце тут?

Франя. Прывяла каня. Дык-жа вось не дазваляе прыняць.

Снапок. Як не дазваляе?

Зянон. І не дазволю.

Снапок. Не дурэй, стары! І без цябе ёсць у мяне каму душу на кавалкі рваць.

Зянон. Не прыму. Свайго прывядзеш, тады іншая справа.

Снапок. Свайго-ж і здаем.

Зянон. А ці свайго, чалавеча?

Снапок. Свайго.

Зянон. Пра твайго каня ў мяне вось якія дадзеныя... (Разгортвае кніжачку.)

Снапок (да Франі). Дзе конь?

Зянон. Я яго сюды і блізка не падпусціў. Вунь за дубок адвёў і паставіў.

Снапок. Прывязаў?

Зянон. Не.

Снапок. Ён-жа ўцёк.

(Подбегаю накіроўваецца за дубок.)

Зянон. Не бойся, не ўцячэ. Няма чым уцякаць. Свае ногі яму пазычыш — можа і ўцячэ. (Да Франі.) Такія з вас з Люцыянам і калгаснікі будуць. Бач, дадумаліся: замест каня падлу на грамадскі двор цягнуць.

(Прыбег усхваляваны Снапок.)

Снапок (да Франі). Дзе наш конь?

Франя. Гэты цяпер наш.

Снапок (у адчай). Што ты са мной вытвараеш? (Да Зянона.) Гэта-ж збіраецца сёння раніцою на кірмаш. За посудам. Гаршкі-ж усе ператаўкла, калі ў калгас

пісаўся. «Праедуся, кажа, апошні раз на сваім кані.
А ўвечары, кажа, завяду на калгасную стайню».

Зянон. Думала, што прыцемкамі не разбярцуца.

Снапок. Паехала і прамыяла. *(Да Франі.)* Зараз-жа вярні майго каня! Садзіся і едзь да таго, з кім мянялася.

Франя. Анікуды я не паеду.

Снапок. Паедзеш як міленькая. Зараз-жа паедзеш. Я цяпер пасмялеў. Пойдзем! *(Ухапіў Франю за рукаў і пацягнуў за сабой. Адышоўшы крокаў колькі, вярнуўся да Зянона.)* Не гавары толькі нікому пра гэта. Сораму не абяруся. Асабліва таварышу Агнёву, калі прыедзе, не гавары. Ён і так нямаведама што пра мяне думае. Не гавары.

Зянон. Пэўна, не скажу... калі свайго, а то і лепшага каня прывядзеш. А інакш... Зноў напасць на калгас адбіваць буду!

Снапок. Напасць... Ах, Франя, Франя!

Зянон. А напасцей такіх не адна-ж. І не кожную адразу адаб'еш. От з запісачкамі гэтымі Кужалю — так і не высветлена яшчэ. Ёсць у следства нейкае падазрэнне к таму чалавеку, што з Германіі прыехаў і дзяцей у нас шукаў.

Снапок. Падазрэнне?.. А ці мала пасля вайны дзяцей сваіх шукаюць?

Зянон. Ёсць што і сапраўды шукаюць... А раптам гэты шукае, толькі не дзяцей?.. Гэта-ж я яго і малаком частаваў... Ну, ідзі, з канём уладкуй.

(Снапок адыходзіць. На дарозе паказаўся Кузьма Сіпач. Ён падышоў да варот, намерваючыся ў іх зайсці, але Зянон перагарадзіў дарогу.)

Пшапрашам, пропуск...

Сіпач. Што ты, стары, вымудраваў? Які пропуск?

Зянон. Звычайны. Папяровы.

Сіпач. Вы ўжо і прапускі ўвялі?

Зянон. Для каго — не, а для каго — і агарожу ставім.

Сіпач. А дзе-б мне пропуск узяць?

Зянон. У мяне.

Сіпач. То дай.

Зянон. Дакуманты...

Сіпач. Якія-ж у мяне дакуманты?

Зянон. Без дакумантаў нельга. (Пауза.) Ды і чаго табе хадзіць сюды?

Сіпач. Мне Кужаль патрэбны. Дазарэзу. Трэба-ж, каб неяк рашалі са мной.

Зянон. А што рашаць?

Сіпач. На якой планеце гады дажываць. Калі на зямлі заставацца, то трэба і мне, як людзям, у калгас падавацца.

Зянон. Складна як загаварыў. Прасіся. Можа і прымуць. Вельмі-ж коні ў цябе спраўныя. У калгас-бы такіх коней. Та-а-к!

Сіпач. А вось не прымаюць.

Зянон. Прасіўся?

Сіпач. І не раз. Кужаль — харошы чалавек. Вельмі. Ён прыняў-бы. Дык-жа нехта сам грэх на сябе бярэ, падбівае Кужаля, каб не прымаў.

Зянон. І не прынялі?

Сіпач. Не.

Зянон. Шкада.

Сіпач (абрадавана). Шкада? Мяне?

Зянон. Коней. Ім-бы на калгаснай стайні стаяць, зямлю арцельную араць. Часамі Зянона, канешне, на кірмаші ды на вяселле падвезці! І другіх, канешне, чэсных калгаснікаў.

Сіпач. А хто-ж табе перашкаджае на іх ездзіць? Каб прынялі — заўтра-ж іх адразу на гэты двор. Дарагі Зянон! Бярыце коней, бярыце кароў, авечак, свіней. Калі трэба — і сабе якога парсючка залыгай. Толькі ў калгас запісацца дапамажы.

Зянон. Нешта ты ўжо вельмі ахвотна ўсё аддаеш. Нібы і не трэба табе нічога. Звычайны селянін, скажу табе, памяркоўна ў калгас каня вядзе. Хоць і за аброць яго назад не цягне, але і шпорамаі не джыгае, каб хутчэй бег. А ты нібы самы відны соцыяліст тут. Падазрона.

Сіпа ч. Я-ж ад чыстай душы. Усё аддаю. І коней усіх аддам. Хоць столькі мазалём крывавым нажываў іх...

Зянон. А мы? Не нажывалі табе гэтых коней? Калі сыноў сваіх у парабкі да цябе пасылалі? Калі самі на падзёншчыну да цябе ішлі? І вось гэтымі коньмі цяпер ты спакушаеш мяне! (Грозна.) Чалавек ты? (Паўза.) Праходзь!

Сіпа ч. А куды-ж мне ісці?

Зянон. Куды хочаш.

Сіпа ч. А калі я туды пайду? (Паказвае на вароты.)

Зянон. Можаш ісці. Прапускоў мы не завялі. Толькі кожны цябе ўсёроўна вачыма праверыць, кожны ў твай бок з нянавісцю паглядзіць. І такое падумае!

Сіпа ч. Кожны?

Зянон. Кожны!

Сіпа ч. Тады я не пайду. І прасіцца больш у вас не буду! (Ён выпрастаўся, сціснуў кулакі і-шпарка пайшоў у процілеглы ад варот бок. На хадзі.) Вы яшчэ самі ў мяне прасіцца будзеце. Прыдзе такі час!

(Па дарозе да Зянона ідзе ксёндз Стэфан Рачкевіч.)

Зянон. Ды з гэтых-жа варот і на хвіліну сыходзіць нельга. Так і прэ ў іх нелюдзь усякая. Стой і адбівайся.

Рачкевіч. Сын мой! Што стаіш тут? Вартаўніком прызначылі?

Зянон. Вартаўніком стаю. Вартаўніком кожны з нас быць павінен.

Рачкевіч. Кожны? Гэта-ж столькі вартаўнікоў будзе. Што рабіць ім?

Зянон. Вартаваць. Долю сваю вартаваць.

Рачкевіч. Ад каго? Хто ёй пагражае?

Зянон. Ці мала тут усякіх бадзяецца.

Рачкевіч (*у замяшанні*). Дзе? (*Павярнуўшыся і агледзеўшыся навокал.*) Ці не ў мой бок закід робіш?

Зянон. У ваш — не. Без вас, пане ксёндз, хапае.

Рачкевіч (*папярхнуўшыся*). Я сапраўды часта праходжуся тут. На двор заходжу. З людзьмі размаўляю. І далей так рабіць буду. Хай бачаць парафіяне, што калгаса я не цураюся, што ён для мяне — тое-ж, што і для ўсіх вас.

Зянон. Эге...

Рачкевіч. Я не баюся, што пра мяне людзі гавораць: совецкі ксёндз. Я ганаруся гэтым. А якім-жа мне быць?

Зянон (*у тон*). Фашысцкім ксяндзом, ці што?

Рачкевіч (*устрывожана*). Скажа чалавек такое... (*Як звычайна, маліцвенна склаў рукі.*) Гэта-ж і слова падобнае на вусны не павінна прасіцца... Я — просты чалавек. І ўвесь я перад вамі, простымі людзьмі. І хачу я вас, простых людзей, вучыць мудрасці жыцця.

Зянон. Канешне. А ў чым яна, мудрасць?

Рачкевіч. Ёсць нормы, паданья людзям яшчэ панам Езусам. Па гэтых нормах жыццё і ў калгасе ісці будзе. Раскошы не любі — яна табе непатрэбна. Цяжка будзе — ператрывай. Працуй і працуй!

Зянон. Эге... Працуй і працуй... А далей?

Рачкевіч. Усякага бліжняга любі, і не рабі розніцы паміж людзьмі — роўныя яны. Бо ў іх ва ўсіх адна радзіма, адзін бог, і чаша ў іх адна, з якой п'юць яны радасць альбо гора.

Зянон. Чаша? Адна?

Рачкевіч. Адна. Нельга крыўдзіць людзей. А вось-жа крыўдзіце... Свайго аднавяскоўца. Чалавека, які пад адным небам з вамі рос. Хіба-ж нельга Сіпача прыняць у калгас?

Зянон. Вось гутарка пра што... Вось чаму пра закон Езуса заговорана... (*Пауза.*) Можа пан пробашч і сапраўды не блгі ксёндз. Толькі-ж вельмі мала іх,

добрых ксяндзоў. Не сустракаў. А па гэтай дарозе (*паказвае на дарогу*) тым больш яны не праходзілі. Думаў пане-ксьёнжа: Зянон — мужык дурны, не разбярэцца. Ажно я разбіраюся!

Рачкевіч. Апомніся, сын мой! Ты не так зразумеў мяне.

Зянон. Зразумеў. А ў нас такая мудрасць жыцця. Чалавек ваўку не таварыш. Зразумела? І няма ў мяне больш часу размаўляць.

(Зянон павярнуўся і пайшоў у двор. Рачкевіч разгублена развёў рукамі і таксама вышаў. На дарозе з'явіліся Пятрок Кужаль і Сцяпан Матаронак, які трымае ў руцэ брашуру.)

Кужаль. Колькі-ж ты будзеш трымацца на сваёй палосцы? Бачыў нашу паласу? А як трактары межы руйнавалі? Плугі ідуць. Рвуць дзярніну. І межы знікаюць, навакі знікаюць на шырокім, як мора, полі. І таго, што разлучала нас, больш няма. (*Пауза.*) Што-ж ты маўчыш?.. Ты не рашаешся... А на цябе гледзячы, другія не рашаюцца.

Матаронак. А чаго-ж яны не рашаюцца? Хіба не бачаць?.. З-за адных гэтых трактароў можна ісці. З-за той радасці, што людзі на працы маюць. Чаму-ж не рашаюцца?

Кужаль (*прыпыніўшыся ля варот*). А сам?

Матаронак. Сам... Як-жа я магу? Я ўжо ўсю сваю паласу засеяў.

Зянон (*вышаўшы з-за варот*). Засеяў? На снег зерне пакідаў. Плуг ад мерзлаты ламаўся, а ён араў ужо. (*Да Кужалю.*) І чаго-б гэта ён такую аграномію завёў?

Кужаль. Спяшаўся дзядзька Сцяпан. Няма яму за што трымацца, з правільнай дарогі сышоўшы. І каб хоць за што ўхапіцца, хутчэй засеяў паласу сваю аднаасобніцкую. А можа яна яшчэ хоць крыху патрымае... Але не ўтрымае!

Матаронак. Не ўтрымае? Я-ж засеяў яе. А раз

засеяў, значыць і ўраджаі сабраць трэба. Так-жа яно па-сялянску робіцца...

Зянон. А калі да таго-ж яшчэ і па-сапраўднаму рабіць?.. (*Бярэ ў Матаронка брашуру.*) Не чытаў ты, відаць, Сцяпан, таго, што табе ралі. (*Перадаючы брашуру Кужалю.*) Знайдзі мне, Пятрок, тое месца, дзе таварыш Сталін пра ўцекачоў з калгаса гаворыць.

Кужаль (*перагортваючы брашуру*). Зараз знайду.

Матаронак (*забіраючы брашуру*). Я сам хутчэй тое месца знайду. З-за яго я можа не адну ноч не спаў. Ці добра робяць сяляне, выходзячы з калгасаў? Адказ: (*чытае*) «Не, яны робяць нядобра. Выходзячы з калгасаў, яны ідуць супраць сваіх-жа ўласных інтарэсаў, бо толькі калгасы даюць сялянам выхад з галечы і цемры». Вось. Ясна.

Зянон. Чаго-ж тады сам супраць свайго інтарэсу ідзеш?

Кужаль. Бо па-дзяржаўнаму падумаць не ўмее. Думаў ты на ўсю шырыню, што такое калгас? Ён — сіла наша і нашай дзяржавы. Сіла!

Зянон (*да Матаронка*). Чуеш? Сіла! (*Паўза.*) Вяртайся, вядзі каня!

Кужаль. І вось каб па-дзяржаўнаму падумаў... Паглядзі далей сваіх варот, на ўсю краіну нашу. Па ўсёй па ёй калгасныя палі. На ўсіх на палях на гэтых чалавеччае шчасце красуе. А ў Сцяпана Матаронка — палоска. Усе сяляне заходніх абласцей у калгасы ідуць. А Сцяпан Матаронак за палоску трымаецца...

Матаронак. Хіба-ж лёгка ад яе адарвацца? Каб ні сваёй паласы, ні свайго каня... Я трох год, нават года не працу. Адно лета. Засеянае сабраць.

Кужаль. Што-ж, убірай сваю паласу...

Матаронак. Ты мне такое не гавары. Убірай — убірай... Ты супраць мяне гавары!

Кужаль. Што гаварыць... Бачу я, што ў калгас ты не хочаш.

Зянон. Добра відаць.

Матаронак. А каб вас... (Пауза.) Даў мне тады таварыш Агнёў кніжку Іосіфа Вісарыёнавіча. Усю яе прачытаў. Нібы з ім самім пагаварыў. Усё ясна стала. І за самога сябе сорамна зрабілася. Прачытаў кніжку... І адразу заяву напісаў.

Зянон. Дзе-ж яна?

Матаронак (дастаў з шапкі паперку і перадаў Кужалю). От яна! Праўда, некалькі дзён пры сабе трымаў... Хіба-ж гэта можна адразу... аддаць заяву...

Кужаль (гледзячы на паперку). Сапраўды, заява...

Матаронак. Так што паласу маю разам убіраць будзем!

Зянон. Яшчэ на аднаго, выходзіць, разумнага чалавека пабольшала.

Матаронак. А ты як думаў?.. Я пайду. Да суседзяў. Сёння яны таксама заявы прынясуць. Бывайце! (Вышаў.)

Зянон. Праўду людзі пачынаюць бачыць!

Кужаль. Гэта і радасна! (Пауза.) Як у садзе?

Зянон. У парадку. Прыняўся добра. І тыя дарослыя дрэвы, што з панскага саду перавезлі. Гэта я за інструментам прыходзіў. А пакуль час быў, каля варот стаяў. Таксама не без справы. А на полі як?

Кужаль. Хутка адсеюся. Трэба і пра будаўніцтва пачынаць думаць.

Зянон. Трэба!

Кужаль. Пройдземся, памяркуем, дзе будаваць лепш.

Зянон. А гэта я з ахвотай. Для стайні я ўжо месца намеркаваў...

(Кужаль і Зянон заходзяць у двор. Па дарозе крочаць Саўка Верны і Надзейка, вяртаючыся з работы на полі. Спыніліся каля дуба.)

Саўка. От гэта быў дзянёк! Толькі кароткі. Працавалі што трэба! Гэта я пра нашу брыгаду гавару. Яна і сёння другую брыгаду абагнала.

Надзейка (*непрыветна*). Ведаю.

Саўка. Увесь дзень аграном быў. Так што ў агратэхніцы агрэх не дадзім. Па сістэме Вільямса сеем. Значыць, збярэм ураджай! Усёй брыгадай. І можа такі, што і сапраўды Саўку Вернаму залатую зорку за яго дадуць. У першы год калгаснага жыцця! Здравава?!

Надзейка (*абыякава*). Усё можа быць.

Саўка. Што ты так са мной размаўляеш?

Надзейка. Як заўсёды.

Саўка. Не, так са мной ты яшчэ не размаўляла. Зусім без душы...

Надзейка. Стамілася...

Саўка. Не стамілася... Проста скажы... Падазраеш і ты, значыць, што я Петраку запіскі пісаў?..

Надзейка. Не, не падазраю. Што не ты пісаў — пра гэта ўжо ведаюць. А вось як запіскі тыя да цябе не адзін раз трапілі?

Саўка. Цікавыя пытанні задаеш. Быццам я сапраўды пра гэта ведаю, але ад другіх утойваю.

Надзейка. А можа ўтойваеш?

Саўка (*стрымліваючы сябе*). А можа запіскі тыя праз цябе да мяне траплялі? Ходзіш-жа к гэтай найсвятшай брыдзе! Чаго ходзіш? Можа то адгаворка толькі, што ты дзеля мяне да ксяндза ходзіш?

Надзейка. Змоўкні! (*Пауза.*) Як ты мяне пакрыўдзіў! Хіба так можна? Ідзі, ідзі! Я глядзець на цябе не магу!

(Саўка адыходзіць.)

Пачакай! (*Калі Саўка падышоў да яе.*) Можа і змагу глядзець... Хто-ж гэтак усё пераблытаў? Здаецца-ж, усё паміж намі ясна было... А цяпер...

Саўка. Ворат усё пераблытаў. Вось што ясна. Не хоча ён дружбы нашай. Страшная яна яму, нашая дружба.

Надзейка. Вораг... А што з ім тады рабіць, калі ён здарыцца табе... ведаеш кім... бацькам?

Саўка. Не разумею.

Надзейка. Можа-ж так у жыцці быць... Побач з табой жыве вораг. Але ён столькі ў жыцці добра табе зрабіў! Мала таго. Ён, аказваецца, твой бацька. Можна на яго руку падняць?

Саўка. Не толькі можна. Трэба! Як на ўсякага ворага. У такой справе ні свата, ні брата няма. *(Нібы зразумейшы сапраўдны сэнс сказанага Надзейкай.)* Пачкай, пачкай... Што ты мне расказала? Ты выдумала, ці з жыцця ўзяла?

Надзейка. І выдумала, і з жыцця.

Саўка. Ясней!

Надзейка. Толькі не цяпер. Не цяпер! Чым хутчэй я табе раскажу, тым горш... *(Выходзіць.)*

Саўка *(паспяшаючы за Надзейкай)*. Не! Цяпер і раскажы!

(Зусім звечарэла, чорныя хмары завалаклі неба. З варот вышлі Кужаль і Зянон.)

Зянон. Парнасць якая! І дожджык пачынае накрапваць.

Кужаль. Ён цяпер на поле золатам упадзе.

Зянон. На поле... А на сад? Таксама золатам упадзе. Пабягу я ў сад.

(Зянон вышаў. І адразу ўвайшоў Рачкевіч.)

Рачкевіч *(да Кужалю)*. Як добра, што я сустрэў вас. Я так непакоюся, шаноўны Кужаль.

Кужаль. З чаго-б гэта?

Рачкевіч. Мы людзі розныя. Але гэта не перашкаджае мне па-брацку клапаціцца аб вас. Вам пагражае небяспека. Нехта піша такія страшныя лісты! Можа чыя-небудзь чорная рука трымае ўжо той пісталет, з якога паліць куля... у вашу скронь. Страшна!

Кужаль *(ён трымаецца спакойна, з іроніяй пазіраючы на Рачкевіча)*. Што-ж вы мне параіце рабіць?

Рачкевіч. Я нават не ведаю, што вам параіць.

Кужаль. Затое я ведаю, што вы мне хочаце параіць.

Рачкевіч. Не ведаце.

Кужаль. Ведаю! Гэта было тады, калі я сядзеў у турме, у Лукішках. Мяне білі, палілі агнём. Але я не здаваўся. І калі я ляжаў у крыві, прышоў ксёндз і з крыжам нахіліўся нада мной. «Вось крыж, — сказаў ксёндз. — Імем бога загадваю: адрачыся, чорны хлоп, ад сваіх поглядаў і злачынных дзеянняў». (Паўза.) Вось што мне раіў той ксёндз.

Рачкевіч. Але-ж то быў не я.

Кужаль. Так. Не вы. Але ён быў у такой-жа чорнай сутане.

Рачкевіч. Той ксёндз ганьбіў нашу святую справу. Я-ж прышоў дапамагчы вам. Я на споведзі дазнаюся, хто пагражае... Толькі і вы самі... Не аслабляйце супраць сябе людзей. Не аслабляйце! Вось некаторыя сяляне просяцца ў калгас... Навошта-ж іх...

«Бліснула маланка і ўдарыў адалены гром. У гэты момант з-за дрэва выскачыў Сіпач з пісталетам у руцэ. Ён пераапрагнуўся пасля таго, як гутарыў з Зянонам. Яго зусім нельга пазнаць. Сіпача заўважыў Рачкевіч і кінуўся яму насустрач.)

Не страляй!

«Рачкевіч ухаліў за дула пісталета. Раздаўся стрэл. Кужаль пачаў павольна асоўвацца на зямлю. Рачкевіч паглядзеў на ўласную руку — яна была ў крыві. Услед уцёкшаму Сіпачу ён крыкнуў: «Пракляцце!». Убег Зянон.)

Зянон (нахіліўшыся над Кужалем). Любы Пятрок! Што з табой? Хто?

Рачкевіч (паказваючы прастрэленую руку). У мяне таксама стралялі.

«Убеглі Саўка і Надзейка. Ubачылі Кужалю, пачалі яго падымаць.)

Зянон (падбежы к дубу і звонячы ў падвешаную рэйку). Людзі! Людзі! Сярод нас — люты вораг. Ідзіце сюды! Ратуйце нашага дарагога чалавека! Шукайце ворага!

Заслона.

АКТ ТРЭЦІ

Карціна 5-я

Абстаноўка першай карціны. Толькі цяпер пакой перагароджан шырмай. На ложку за шырмай нерухома ляжыць Пятрок Кужаль. Каля ложка Алёна. Яна апусцілася на калені і схіліла галаву на петраковы грудзі. Па сударгавых рухах плеч можна зразу мець, што Алёна плача.

Кужаль. Ну вось... Зусім не спадзяваўся, што ты такая слабая... Слёзы... Убачаць нашыя ворагі — абрадуюцца.

Алёна (*падняўшыся*). Слёзы мае яны ўбачаць, а распачы — не ўбачаць! Ніколі. (*Папраўляючы падушку і ласкава глядзячы Кужалю ў вочы.*) Любы мой! Хіба-ж гэта першы раз нам ворагі помсцяць?! А цяпер — з адчаю яны, перад сконам сваім лютуюць... (*Паўза.*) Цяжка табе?

Кужаль. Каб цябе не было побач... Было-б цяжка. А так... Ты заўсёды са мной. Як жыццё. Хорошая! Добра як, калі ты побач! А помніш тады, перад Лукішкамі... Праз гады не забываў я, як на развітанне ты паглядзела мне ў вочы... І ва мне прыбаўлялася сілы вытрымаць усё, што яны ні рабілі...

Алёна. Пачні толькі з табой... Табе нельга размаўляць... Маўчы!

Кужаль. Як-жа маўчаць? Яны мяне яшчэ больш раззлавалі. Калі падымуся на ногі, я-ж буду ў рабоце, што звер. Я яшчэ хутчэй пайду туды, куды родная партыя мяне кліча! *(Пауза.)* Сёння ноччу людзі павінны былі ехаць на станцыю за ўгнаеннем. Паехалі?

Алёна. Здаецца, не паехалі... Уся вёска сабралася каля нашай хаты. Ніхто спаць не кладзецца.

Кужаль. Ідзі, скажы ім. Заўтра сеяць трэба. Няхай адпачываюць. Каго вызначылі — няхай абавязкова на станцыю едуць... Саўку скажы, што ён цяпер за ўсё адказвае.

Алёна *(накінуўшы хустку на плечы)*. Пайду. Каб ты спакойна ляжаў і маўчаў.

(Увайшоў Агнёў. Падаўшы руку Алёне і таропка скінуўшы паліто. Быстрымі крокамі ён падышоў да ложка. Алёна, змахнуўшы слязу, вышла.)

Агнёў. Пятрок! Што-ж гэта з табой? Хто?

Кужаль. Нічога не ведаю.

Агнёў. Пра гэта мы будзем хутка ведаць.

Кужаль. Як добра, што вы прыехалі. Нашых людзей падтрымаць цяпер трэба. Раствлумачыць усё.

Агнёў. Што сказаў урач?

Кужаль. Паляжаць прыдзецца... Яму лёгка сказаць — паляжаць...

Агнёў. Можа лепш у больніцы?

Кужаль. Не хачу. Я тут буду ляжаць. Каб кожны дзень самому бачыць і ведаць, што ў нас робіцца. І сам параду дам. Я хутка на поле паспрабую пайсці...

Агнёў. Я задаў табе некалькі неадкладных пытанняў. Ты адказаў і ладна... Больш размаўляць не дазваляю. Ні слова.

Кужаль. Тады гаварыце самі...

Агнёў. Не стамлю?

Кужаль. Ніколькі. Наадварот. *(Пауза.)* Вы тады так і не дасказалі мне пра тое, як трапілі ў нашы мясціны.

Агнёў *(сеішы на падстаўленае да ложка крэсла)*.

Як я трапіў сюды? Гэта было ў той векапомны верасень, які мы празвалі вясновым. Наш полк ішоў па гэтай зямлі, назаўсёды вызваляючы яе з палону. Свежы вецер біў у нашы твары, азароныя радасцю таго вялікага подзвіга, які мы здэяснялі. Людзі выходзілі насустрэч. І ўсюды мы бачылі сляды, глыбокія сляды нечалавечага гора, якое перажыў народ. І я спытаў сябе: ці-ж не наш святы абавязак дапамагчы вызваленым братам хутчэй вызваліцца і ад слядоў перажытага імі гора?.. У гэтых мясцінах у часе бою я быў ранены. А ты ведаеш, што робіць кропля ўласнай крыві, упаўшая на родную зямлю? *(Паўза.)* Я папрасіў накіраваць мяне на работу іменна ў гэтыя мясціны. Я не ведаў, што такое сон, што такое адпачынак. Я ведаў толькі адно: мне трэба ўсё зрабіць, каб гэтая зямля хутчэй убачыла прыгожае, сапраўднае шчасце! *(Паўза. Без пафаса, але працікнёна.)* Вось цяпер кропля тваёй крыві ўпала на гэтую зямлю.

Кужаль *(узрушана)*. Разумею. Я заўсёды буду рабіць гэтак-жа, як і вы, Сяргей Данілавіч. Дзеля шчасця гэтай зямлі!

Агнёў. Табе цяжка цяпер. Нельга не разумець гэтага. Але што-б з табой ні было, ты заўсёды павінен памятаць — ты камуніст! Пакуль адзін на ўсю вёску. Але, думаю я, што неўзабаве мы тут і партыйную арганізацыю створым. Я добра бачу іх — будучых наваселькаўскіх камуністаў.

(Увайшоў Зянон і паставіў на стол збанок.)

Зянон. Гэта для цябе, Пятрок... Мядку прынёс.

Кужаль. Навошта?.. Дзякую.

Зянон. Навошта?.. Ён ад усяго гоіць. Ты яго па-больш, пабольш. Яшчэ прынясу. *(Да Агнёва, паказваючы на Кужалю.)* Вось чаго нарабілі, ірады праклятыя!

Агнёў *(падняўшыся)*. А хто яны?

Зянон. Бадай што ведаю. Круціўся-ж Сіпач пад вечар каля калгаснага двара. І вельмі ўжо раззлаваны пайшоў. Пасля таго, як я яму растлумачэнне даў.

Агнёў. Паведаміў пра гэта маёру, Мікалаю Васіль-
евічу?

Зянон. А як-жа? Адразу. І ў пратаксл запісалі.

Агнёў. Ці не мог-бы ты сказаць каму, каб папрасілі
сюды маёра?

Зянон. А я сам. Хуценька. (*Вышаў.*)

Агнёў (*сам з сабой*). Прыходзіў... Раззлаваны пай-
шоў... (*Да Кужаля*). А чаго ўсё-такі там быў Рачкевіч?

Кужаль. Шукаў мяне, каб пагаварыць! Ён нават
спрабаваў закрыць мяне сабой...

Агнёў. Закрыць сабою? Нават так?

Кужаль. Так мне здалася...

Агнёў. А ці не перастараўся ён?

(Увайшоў Мікалай Васільевіч, маёр, работнік органаў дзяржаўнай
бяспекі. У форме.)

Маёр (*да Кужаля*). Лягчэй?

Кужаль. Здаецца...

Маёр. Трымацца трэба! Самая лепшая гарантыя
папраўкі.

Кужаль. Напэўна. На сабе не раз правяраў.

Маёр (*да Агнёва, неафіцыйна*). Я вас слухаю.

Агнёў (*адвёўшы маёра ў бок, каб не хваляваць
Кужалю*). Што новага, Мікалай Васільевіч?

Маёр. Самыя, пакуль што, цікавыя весткі даў стары.

Агнёў. Пацвярджаецца?

Маёр. Бадай што так. Сіпача дома няма. Сказалі,
што ён яшчэ падвечар пайшоў у вёску Дуброўка. Да
сваякоў. Вярсты тры адсюль. Паслаў чалавека.

Агнёў. А з ксяндзом гутарылі?

Маёр. Ён вельмі дэманстратыўна трымае прастрэле-
ную руку. Як высокае пасведчанне.

Агнёў. Кужаль гаворыць, што ён нават захінаў яго
сабою... Загадка... (*Пауза. Да Кужалю*). А як павёў сябе
Рачкевіч, калі ўбачыў чалавека з пісталетам?

Кужаль. Ён крыкнуў: «Не страляй!»

Ма ёр (*узрадавана*). А вы ведаеце, якая важная гэта дэтал! Хутчэй за ўсё ён мог крыкнуць так чалавеку, якога ведаў. Гэта-ж быў загад. Перад невядомым ён хутчэй за ўсё мог-бы выявіць адзнакі страху...

(Увайшла ўсхваляваная Франя з пугаю ў руках.)

Франя (*разгублена*). Як-жа гэта ўцяміць?.. Што робіцца? Страляць пачынаюць. Нібы так паспрачацца нельга... (Узвышаным голасам.) Ён у Дуброўцы не быў.

А гн ёў. Хто не быў у Дуброўцы?

Франя. Чорт сінаты!

Ма ёр. А чаго вы нам рашылі пра гэта сказаць?

Франя. Як чаго рашыла? Пусцілі-ж пагаласку, што Сіпач у Дуброўку да сваякоў пайшоў. А я вось з Дуброўкі еду. І ў сваякоў яго была. Гэта-ж яны мяне падбілі дамарошчанага каня іх адназяскоўцу прамяняць.

Ма ёр. Значыць, там Сіпача не было? Напэўна?

Франя. Не было! (*Пауза. Да Агнёва.*) Хто-ж у мяне каня прыме?

А гн ёў. Якога каня?

Франя. Не ведаеце?

Кужаль. Заўтра, цётка Франя, прывядзеш.

Франя. Заўтра? А што сёння мне Люцыян скажа?

Ці-ж ты яго, Пятрок, не ведаеш?.. Сёння завяду. (*Вышла.*)

А гн ёў (*раздумліва*). Сіпач... (*Да маёра.*) Выходзіць, нашы меркаванні збываюцца. Але ён не адзін. Перад намі не крымінальны акт. Гэта і не звычайная помста, хоць і палітычнага парадку. Тое, што здарылася, мае простае дачыненне да ўсяго таго, што творыць міжнародная рэакцыя.

Ма ёр. Стала вядома, што з Заходняй Германіі на нашу тэрыторыю прабраўся агент амерыканскай разведкі. Хто ён і як прабраўся — невядома... У мяне выклікае моцнае падазрэнне чалавек, які шукаў тут дзяцей. На жаль, я яго не застаў. У суседніх Навасёлках ён быў. Быў і ў Навасёлках, што за кіламетраў пяцьдзсят ад-

сьюль. Чалавек альбо сапраўды шукае дзяцей, альбо не
шкадуе ног для забытвання сваіх слядоў. (*Нібы сам
сабе.*) Мне так трэба паглядзець на яго. І параўнаць
з адной фатаграфічнай карткай.

А г н ё ў. Пра агента вядома яшчэ што-небудзь?

Ма ё р. Так. Сярод заданняў агента — заданне зры-
ваць калектывізацыю ў заходніх абласцях. Праз яго-ж
накіравана пісьмо Пія дванаццатага да сваіх тутэйшых
рэзідэнтаў. Той, каму пісьмо адрасавана, павінен прый-
сці за ім пасля атрымання запіскі з зусім бяскрыўднай
фразай «Запрашаю на набажэнства».

(Увайшла Надзейка. Валасы яе растрапаны, хустцінка звалілася
на плечы. У руках пекі скрутачак.)

На д з е й к а (*да Агнёва*). Я шукаю вас...

А г н ё ў. Ты знайшла мяне.

На д з е й к а. Помніце: вы вучылі мяне, як трэба
ратаваць Саўку, калі яму што-небудзь пагражае.

А г н ё ў. Помню.

На д з е й к а. Я так і рабіла. Я думала, што ўсім тром
пагражае ксёндз. Я хадзіла да яго нібыта бялізну мыць,
падлогу месці. Я да кожнага яго кроку прыглядалася.
Хоць ён... мой бацька.

А г н ё ў. Ксёндз — твой бацька?

На д з е й к а. Ён так сказаў мне... Толькі нічога я не
знайшла, нічога не заўважыла. Можна і не ён. І яго-ж ра-
нілі. (*З адчаем.*) А цяпер саўкава чарга! Ён-жа другі...
Што рабіць?

А г н ё ў. Я не буду цябе перавучваць. Што параіў, тое
і цяпер раю. Я не ведаю: бацька ён твой ці не... А што во-
раг ён твой — пра гэта ведаю напэўна. І сама, Надзейка,
пра гэта не забывай. (*Асабліва ласкава.*) А Саўку... Яго
мы ўсе абаронім. І для цябе абаронім.

(Увайшоў моцна ўзнепакоены Саўка Верны. Ён адразу накіраваўся
да маёра, выніў з кішэні і перадаў яму пісталет.)

... Ма ё р (*недаўменна разглядаючы пісталет*)... Што гэта?

Са ў к а. Вось... Выходзіць, што я... страляў...

Надзейка (*ускрыкнула*). Ты страляў?! Ты-ж быў разам са мной.

Маёр. Як выходзіць, што ты страляў?

Саўка. Нехта хоча, каб так вышла... Я знайшоў яго... у сябе на ганку...

Маёр. У сябе на ганку?

Агнёў. Як ён мог туды трапіць?

Саўка. Не ведаю... Падкінулі, трэба думаць... (*Імкліва падышоў да Кужаль, схіліўся над ім*). Пятрок! Той, хто страляў, хоча, каб не ён, а я пакаранне нёс... За тое, што я заўсёды разам з табой... Што я — твой друг... Верны друг... Што я дабра людзям жадаў... Ты верыш мне?

Кужаль (*цвёрда*). Веру!

Саўка (*абрадавана*). Верыш?.. (*Да Агнёва і маёра*.) Толькі вы можа не паверыце...

Агнёў. А чаму ты так думаеш?

Саўка. Проста, мусіць, цяжка паверыць...

Маёр. У што? У тое, што тут правакацыя чысцейшая? Паверыць, бадай, можна.

Саўка. Каб-жа хутчэй стала вядома: хто? (*Да Надзейкі, рэзка*). Толькі вось цябе я не разумею... Зусім не разумею... Скажы ўсім: чаго ты да ксяндза ходзіш? Без яго не стралялі... Думаю, што не без яго... Можа ты... таксама...

Надзейка (*перабіваючы*). Не гавары больш... Ні слова! (*Да Агнёва, з мальбою*.) Скажыце яму... Каб не крыўдзіў... Я сапраўды хадзіла... Нічога не заўважыла... (*У адчай*.) Ну, можа гэты маліцвенік што-небудзь значыць? (*Падала Агнёву кніжку*.)

Агнёў. А што гэта за маліцвенік?

Надзейка. Сёння ў абед яго даў мне ксёндз. Папрасіў аднесці ў Стаўкі — там таксама ксёндз жыве.

Агнёў (*перагортваючы кніжку*). І запіска тут ёсць.

Надзейка. І запіска. Звычайная.

Агнёў (*чытае*). «Жыву па-ранейшаму. Як і ўсе, ста-

рэю крыху. І колькі год засталася жыць, прысвячу іх рэўнаснаму служэнню богу і новаму жыццю, якое ў нас, дзякуй пану Езусу, устанавілася. Збіраю грошы на рамонт касцёла. У адрамантаваны касцёл запрашаю на набажэнства».

Ма ёр. Што? Запрашаю на набажэнства?

А гнёў (*перадаўшы кніжку і запіску маёру, да Надзейкі*). Што-ж ты трымала ўсё гэта ў сябе?

Надзейка. Толькі ў абед атрымала. Шукала вас. А вас не было. Мне-ж у поле трэба было ісці. Ведаеце, за буракі я адказная... А там важнае што-небудзь?

Ма ёр. Вельмі важнае! (*Сам сабе*). Значыць, ён... Але дзе ён, у якім месцы? (*Напружана думае.*) Я іду!

(У хату не ўвайшоў, а ўляцеў Люцыян Снапок, узбуджаны да крайнасці).

Снапок. Пойдзем! Хутчэй! Я іх высачыў. Пільна я вартаваў тое месца праклятае. І вось сабраліся. За мною, хутчэй!

Заслона.

Карціна 6-я

Абстаноўка трэцяй карціны. Акіо завешана. Абое дзвярэй зачынены. У падсвечніку, прымацаваным да сцяны, цьмяна гарыць свечка. Святла яе ледзь хапае на тое, каб асвятліць твары Завалоцкага, Рачкевіча, Сіпача, што стаяць адзін супраць аднаго. Завалоцкі апранут так, як быў апранут у другой карціне.

Рачкевіч. Для пакарання за такія паводзіны не шкодзіла-б наладзіць суд святой інквізіцыі. І падвесіць шаноўнага Сіпача на жалезны крук.

Сіпач. Я не вінават...

Завалоцкі. Не вінават... Гэта ты раскажаш сваёй бабульцы, калі сустрэнешся з ёю ў раю...

Сіпач. Няўжо будзеце караць мяне?

Завалоцкі. Ты мог заваліць усю справу. Я мог ужо быць у руках большэвікоў. Ты хацеў гэтага?

Сіпач. Што вы? Апамятайцеся!

Рачкевіч. Для таго, каб страляць, ты павінен быў дачкакаца сігналу ад мяне. Як і ўмовіліся.

Сіпач. Нутро не вытрывала. Цераз край нянавісьць пералілася. А калі я ўбачыў, што ніхто, ніхто за мяне не заступіцца — па зямлі больш хадзіць не мог. Я сачыў яго. Высачыў. Рынуўся з-за таго дуба. І толькі тады пана Рачкевіча ўбачыў. Але позна ўжо было, каб не страляць. Тады горш было-б...

Завалоцкі. Мы не за тое лаем, што добра зрабіў, а за тое, што паспяшаўся.

Сіпач. А як-жа было не спяшацца? (Да Завалоцкага). Я і з-за вас спяшаўся.

Завалоцкі. З-за мяне?

Сіпач. Так, так... Я ведаў, што вы хутка пойдзеце. Я хацеў, каб вам было што паведаміць там, куды вернецца. Я хацеў, каб ведалі там, што Кузьма Сіпач не здаўся. І каб разлічвалі на яго.

Завалоцкі. Там пра гэта будуць ведаць.

Рачкевіч. Хай ведаюць і пра тое, што першы раз Сіпач страляў не проста няўмела — абуральна няўмела. (Паказваючы на параненую руку.) Хто за гэта будзе адказваць?

Сіпач. Вінават...

Завалоцкі (да Рачкевіча). З' гэтага поваду ты сапраўды варты спачування. Толькі і радавацца з гэтага поваду можна. Параненая рука твая — тваё ўратаванне. О, так! Гэта не рана, а даведка для большэвікоў аб тваёй высокай добранадзейнасці. Яны яшчэ табе ўзнагароду дадуць. За пакуты, што вынес прадстаўнік рэакцыйнага каталіцкага духавенства, баронячы савецкага актывіста.

Рачкевіч. Мы загаварыліся. Мы перастаем быць асцярожнымі.

Завалоцкі. І гэта праўда. (Да Сіпача.) Ідзі! Ні дамоў, ні к суседу не маеш права зайсці. Дарога простая —

у лес! Колькі-б вас там ні было, заўсёды рабіце так, каб думалі, што вас многа.

Сіпач. Але ў лес я не хачу! Мне-б дома...

Завалоцкі. Кінь гэтыя сантыменты! Цябе адразу-ж схопяць, калі ты не знікнеш. Лес цябе толькі выратуе. Ідзі! У тое месца, што я назваў. Цябе там сустрэнуць.

Сіпач. А сродкі? На якія сродкі жыць?

Завалоцкі. Не забывай дарогу ў гэтае месца.

Рачкевіч. Сродкі дадуць веруючыя. Хіба-ж мы не будзем рамантаваць касцёл? Збяру і перадам.

Сіпач. А зброя, калі яшчэ спатрэбіцца?

Завалоцкі. Я сказаў: не забывай дарогу ў гэтае месца.

Рачкевіч. Роўна праз пяць дзён прызеш сюды.

Завалоцкі (*Сіпачу*). Ідзі! Мы бласлаўляем цябе! Іменем Амерыкі. Калі яна прызе сюды, ты будзеш першым пасаджан на кут. У цябе зноў будзе такая гаспадарка! У тваіх руках будзе зноў уся вёска. Але без змагання нічога гэтага не атрымаеш. Ідзі!

(Сіпач вышаў у дзверы справа.)

Завалоцкі (*пасля паузы*). Ты ўпэўнен, што запіска будзе аднесена?

Рачкевіч. Не сумняваюся. Цяпер Надзейка канчаткова належыць мне.

Завалоцкі. Чым-жа ты яе прываражыў так?

Рачкевіч. Чым? Я ўсякі раз імкнуўся рабіць ёй столькі добра, што гэта не магло не крануць нават самае чэрствае сэрца. Але заўважаў я, што сэрца Надзейкі не асабліва да мяне ляжала. Мог я пагадзіцца з гэтым?.. Не так многа людзей, якіх мы можам прывабіць да сябе. А на яе я паклаў столькі старанняў. І мне трэба было пакарыць яе самым вялікім добром. Выпадак трапіўся. Было зроблена так, што гестапа западозрыла яе ў сувязях з партызанамі. Вялі на расстрэл. І тады я выратаваў яе...

Завалоцкі. А што ты збіраўся сказаць ёй нешта такое адменнае?

Рачкевіч. Скажаў, што я — родны бацька яе. Я прыдумаў гэта, прыдумаў пісьмо яе маці, каб ударыць па самых чуллівых струнах сірочага сэрца Надзейкі... Хіба-ж пасля гэтага яна можа не належаць мне?

Завалоцкі. Так... Нават я магу сказаць, што гэта каварна... (З іроніяй.) Гэтакі бяскрыўдны, чыста хрысціянскі спосаб вярбоўкі верных людзей... Вось так мы і жывем...

Рачкевіч. Мы яшчэ інакш жыць будзем. На паверхні. Не туляючыся. Зверху над усімі.

Завалоцкі. А ці будзе такі час?

Рачкевіч. Будзе! Мы вернемся ў Варшаву — сталіцу магутнай Польшчы, ад мора да мора. Мы адновім старыя парадкі. Мы нават косці нябожчыка Пілсудскага выкапаем... І пакладзем на прэзідэнцкі трон.

Завалоцкі. Амерыканцы не задаволяцца касцямі.

Рачкевіч. Што-ж, пасадзяць Мікалайчыка. Я не супраць... А тут, у гэтых мясцінах, зноў будзе Польшча.

Завалоцкі. Польшча?

Рачкевіч. Так. Абавязкова.

Завалоцкі. Ты, прабацька мне, разважаеш, як палітычны блазнюк. Каб амерыканцам удалося, тут была-б самая звычайная калонія. Беларуска калонія, належачая амерыканцам. Я з ахвотай прыму ўдзел у такой каланізацыі. Недарэмна-ж праз смерць хаджу. (Гнейна.) У-у-у, прысці-б мне сюды разам з амерыканцамі. Я-б тут парадак навёў!..

Рачкевіч. Хай калонія. Але гэта будзе польская калонія.

Завалоцкі. Мне гэта ўсё вельмі не падабаецца. Стэфан Рачкевіч спрабуе дзейнічаць самастойна. А будзе так, як скажуць амерыканцы. А цяпер будзе так, як скажу

я, бо я гавару ад іх імя. Дзейнічаць трэба, а не разважаць. Разважаць будзеце ў сеймах. (Паўза.) Мне час ісці. Хваляванне, відаць, уляглося. Людзі, відаць, спяць ужо...

Р а ч к е в і ч. А куды твая дарога цяпер? Не сказаў-жа яшчэ.

З а в а л о ц к і. І не скажу.

Р а ч к е в і ч. Мне-то мог-бы сказаць.

З а в а л о ц к і. Такія рэчы толькі аднаму сабе гавораць. Пайду, куды трэба!

Р а ч к е в і ч. Назад, да сваіх?

З а в а л о ц к і. Калі-небудзь і назад пайду. А пакуль... Такія дакументы ў кішэні трымаючы, рана варочацца назад. Знойдзецца работа і тут...

Р а ч к е в і ч. Дзе-ж шукаць цябе?

З а в а л о ц к і. І не спрабуй. Трэба будзе — сам аб'яўлюся. А цяпер мне як хутчэй дабрацца-б да ўсіх тых Навасёлак, у якіх яшчэ не быў. Трэба пабываць. Калі раптам падазрэнне іх возьме — хай бачаць: чалавек сапраўды шукаў дзяцей. (Паўза). Што-ж, развітаемся. Без лірыкі. Бывай! (Падаў Рачкевічу руку.)

Р а ч к е в і ч. Бывай.

(У дзверы злева моцна пастукалі, пачуліся галасы.)

З а в а л о ц к і. Што гэта?

Р а ч к е в і ч. Хутчэй праз патайны ход!

З а в а л о ц к і (адпіннуўшы Рачкевіча, беглага за ім следам). Куды? Да дзвярэй — і адстрэльвацца. Інакш я ў пастцы.

Р а ч к е в і ч. А я не павінен ратавацца? Сваёй смерцю я цябе выратаваць павінен? Я...

З а в а л о ц к і. Назад! Я загадваю!

(Завалоцкі і Рачкевіч ухапіліся за грудкі. У гэты час з шумам адчыніліся дзверы справа і ў іх уварваліся маёр, трое чалавек у салдацкай форме і Люцыян Снапок. Рачкевіч, адпіннуўшы Завалоцкага, які быў учапнёся ў сутану, стаў перад маёрам на калені.)

Р а ч к е в і ч. Збавіцелі! Вас неба само паслала.

Ма ёр (да салдата, паказваючы на Завалоцкага). Абшукашь!

(Салдат абшуквае Завалоцкага, забірае пісталет.)

Рачкевіч (паказваючы на Завалоцкага). Ён... Ён хацеў забіць мяне. Гэты чалавек шукае і не можа знайсці дзяцей. Ён папрасіўся ўсю ноч прамаліцца ў касцёле. Малітвай ён хацеў заслужыць боскую літасць, захаваць жыццё сваім дзецям. А калі я прышоў паглядзець на маленне, ён кінуўся на мяне. Гэты чалавек пагражаў зброяй, патрабуючы грошай, якіх у мяне няма.

Ма ёр. Устаньце. Мы не прышлі-б у касцёл, калі-б у ім не было (паказвае на Завалоцкага) гэтага чалавека.

Рачкевіч (падняўшыся). Я так удзячны вам. Вы vyrатавалі мяне. Сёння я ўжо двойчы мог загінуць. Першы раз, (паказвае завязаную руку) баронячы брата Кужаля. І цяпер... (Грозна да Завалоцкага). Чаго ты хацеў ад мяне, злы чалавек?!

Ма ёр. Мы разбярэмся...

Снапок. А што тут разбірацца?! (Да Рачкевіча.) Адлучай мяне ад сваёй каталіцкай веры! Быў бязбожнікам я, а цяпер яшчэ большым стаў. Адлучай! Чуеш?! І жонку адлучай!

Ма ёр (спрабуючы суняць Снапка). Супакойцеся, таварыш Снапок. Супакойцеся.

Снапок. Як-жа я магу супакоіцца?! Што-ж гэта тут, пад абразамі святымі творыцца?..

Рачкевіч. Сын мой! Тут творыцца толькі малітва...

Снапок. Адлучай! Не каталік я больш. Не каталік! І я не служу больш прыбіральшчыкам тут. Апошнюю погань вымеў — і канчаю прыбіранне.

Ма ёр (да Рачкевіча). Таварыш Снапок пагарачыўся. Бывае... (Да Завалоцкага.) Пойдзем!

(Завалоцкі ідзе ўперад, да дзвярэй злева, за ім — салдаты і маёр.)

Снапок (у надзвычайным здзіўленні, паказваючы на Рачкевіча). А гэтага? Не забяром? Я не згодзен!

Ма ёр. Таварыш Снапок! Прычым тут «забяром». Мы выратавалі пана Рачкевіча... Праўда, і патурбавалі крыху. Але за турботы — нас прабачаць.

(Завалоцкі, салдаты, маёр і Снапок вышлі.)

Рачкевіч (*прыкрыўшы дзверы, пачаў хадзіць з кута ў кут*). Што ўсё гэта? Уцякаць? Але гэта значыць зусім выкрыць яго... Я падказаў яму такі добры ход!.. Маліўся аб дзечях. Не было грошай і рашыў аграбіць ксяндза. Другіх улік у іх няма. Думаю, што няма... А калі ёсць?.. Што-ж я сказаў Сіпачу прыйсці праз пяць дзён? Хай-бы сёння-ж прышоў... Я з ім — у лес-бы. У лес!

Заслона.

Карціна 7-я

Калгасны сад. На пярэднім плане некалькі перасаджаных дарослых яблынь. Яны ўсе ў белай кіпучай квецені. За вялікімі яблынямі віднеюцца маладыя дрэўцы. У садзе — некалькі вулляў. З правага боку стаіць свежапубадаваны амшанік. Тут Зянон вядзе свае пасечныя справы. Праз сад бяжыць торная дарога.

Перад амшанікам вулей без крышкі. Зянон прымярае ў ім рамкі. За работаў уважліва сочыць Люцыян Снапок.

Снапок. І ёй, пчале, будзе тут добра?

Зянон. Пытаеш... Пэўна, што добра. Пчале што трэба? Месца ладнае, каб соты змайстраваць. Завёўся рой, старшыня — гэта значыць матка — добры патрэбен. І каб усюды кветкі раслі, морам разліваным слаліся. Пчала, брат, яна нейкі чалавечы інтарэс і чалавечы строй мае.

Снапок. Бадай што й праўда. От-жа вазьмі гэтых самых трутняў. Каму яны толькі шкоды не робяць! Працоўных пчол як ёсць аб'ядаюць. І як-жа яны — працоўныя пчолы — распраўляцца з імі ўмеюць! (*Пауза.*) Так што разводзь і разводзь, Зянон, сваіх пчолак.

Зянон. Каб ты ведаў, што пчала на развод не на ўсякай зямлі ідзе. Бывае зямля без радасці, без краскі-

кветкі. Такой і наша зямля пры панах была. Дзе-ж на ёй пчале было ўзятку ўзяць? А цяпер зямля, як кветка, скрозь закрасавала. Паглядзі на ўсю Радзіму нашу вялікую! Кожны край, кожны куток яе цвіце. Вось дзе пчале работы! Вось дзе чалавеку радасць!

Снапок. Гэта праўда. От і наш сад зацвіў.

Зянон (*любуючыся садамі*). Зацвіў даражэнькі! Толькі цвет гэты аберагаць трэба. То навальніца ўдарыць. То вусень усякая жэрці яго пачне. Калі сады зацвітаюць — вусень на яго, шкоднік усякі лезе. І трэба ўмень па зубах ім даць!

Снапок. Я разумею, пра што ты... (*Выпрастаішыся.*) І далі! Здрава далі! Такую заакіянскую птушку злавілі!

Зянон. Што верна то верна... А вось-жа кшэндз ходзіць яшчэ. І Сіпач недзе ў лесе гойсае... Так што варту з нашага саду, Люцыян Снапок, здымаць нельга!

Снапок. Пра ксяндза я табе такое скажу. Я яго тады хацеў забраць! А маёр нешта не хоча. Люта раззлаваўся я на маёра. Ледзь заяву на яго не падаў. А пасля падумаў: а можа маёр хітрую штуку якую наконт ксяндза прыдумаў? Можа ён з яго такога жыўца зрабіць хоча, на якога Сіпачына клюне? А можа маёр для таго ксяндза пакінуў, каб сам народ патрабаваў у турму яго засадзіць?

Зянон. Народ і патрабуе!

(Пауза. Зянон працуе.)

Снапок. Абедаў?

Зянон. А як-жа? Паабедаў і вось зноў майструю.

Снапок. Маніш, відаць. Ты-ж і дамоў не хадзіў.

Зянон. А навошта мне дамоў хадзіць? Усё маё кухарскае начынне з сабой, у амшаніку. Тут і гатаваў.

Снапок. Праверу-ж я тваё кухарскае начынне. (*Накіроўваецца да амшаніка.*) А калі няпраўда...

Франя (*голас*). Зянон, дзе ты?

Зянон. Франя твая мяне шукае.

Снапок. А навошта шукае? Цікава... Можа і часта да цябе сюды ходзіць? Пагляджу, чаго ходзіць...

(Хаваецца ў амшанік. З-за дрэў вышла Франя.)

Франя. Дзе-ж ён дзеўся? Шукаю, шукаю — і няма. (Крычыць.) Люцыян! (Пауза.) А вось-жа дзядзька Зянон.

Зянон. Я заўсёды на сваім месцы. Чаго ты?

Франя. Люцыяна майго не бачыў?

(У дзвярах амшаніка паказваецца Снапок і адразу хаваецца.)

Зянон. Здаецца... не бачыў.

Франя. Не бачыў... А я і цябе шукала. Па пільнай справе.

Зянон. Па вельмі пільнай, ці так сабе, языку работу даць?

Франя (сурова). Языку работу даць? Ты мяне за каго ўважаеш? Ты думаеш, калі была баба дурная, дык яна і паразумнець не можа?

Зянон (у недаўменні). Бач, як загаварыла...

Франя. Клопат вось які. Садзім мы сёння бульбу. Бачу: Волька, суседка мая, і ў разору не так як след бульбу кладзе, і на адлегласць няроўную. Я на яе: «Ты для каго гэта садзіш? На паншчыне, ці што?». А яна на мяне: «А табе якая справа? А яшчэ суседка». Злосцю я налілася... А чаму гэта не мая справа? І пры чым тут суседка? Гэта што-ж выходзіць, суседка суседку і папракнучь не павінна?

Зянон. Правільна ты разважаеш. Але што ты пра гэта дакладваеш мне? Старшыні расказала?

Франя. Пэўна, што расказала. Але і ты павінен ведаць.

Зянон. Няўжо-ж я старшэйшы за яго?

Франя. Старшэйшы ці не старшэйшы — не ведаю. Ведаю толькі, што ўсё табе рупіць. Ты гэтую Вольку ў такі абарот возьмеш! Аж любата!

Зянон (самаздаволена). Гэта ты верна. Я такі падыйду да яе. Люблю з людзьмі пагаварыць. От стаіць тут мой харом (паказвае на амшанік.) Мог я яго і ў зацінным

месцейку прыладзіць. Мая, моў, хата з краю. А чаму я яго тут пабудоваў? Таму, што на людным месцы ён, на самай дарозе. Хто на работу ці з работы — абавязкова каля мяне пройдзе.

Франя. Я-ж кажу... (Паўза.) А Люцыяна майго так і не бачыў?

Зянон. Здаецца... не бачыў.

Франя. От чалавек укрыўдаваў... Ніяк дараваць не можа. Прыдзе дамоў і нібы чужы... Так і не ведаю: у разводзе мы з ім ці не?

Зянон. Па праўдзе скажу. Драбнаватая ты па характару ды па інфармату жонка для такога чалавека.

Франя. Для такога чалавека?

Зянон. Для такога! Пэўна! Ён-жа ў цябе герой!

Франя. Сапраўды... Ён здорава гэтага, у касцёле...

А быў-жа такі... Руку на яго падымеш — ён ужо і самлеў.

Зянон. Я заўсёды кажу. У кожнага чалавека свая думка-мара ёсць. Вазьмі мяне. Такую пасеку хацеў я завесці, каб на ўсё сяло, больш — на ўсю дзяржаву мёду хапіла. Ну, а Люцыян, той марыў смелым чалавекам стаць. І вось кожная наша мара яваю робіцца. (Паўза.) Толькі ў цябе, маладзічка, нешта я асаблівай мары не прыкмячаў. Дробная яна ў цябе — так, чалавека пад абцасам трымаць...

Франя. Было гэта, сапраўды... Ды сплыло. Хіба магу я такога чалавека, як мой Люцыян, не паважаць?! Сам-жа гаворыш... Ён у мяне — герой!

(З амшаніка павольна і важна выходзіць Люцыян Снапок.)

Вунь ён і сам. Люцыянка!

Снапок. Гэта я і ёсць.

Франя. Пойдзем дамоў. Абедаць.

Снапок. А можа за адным сталом яшчэ не выходзіць мне сядзець з табой?

Франя. Чаму-ж не выходзіць? Твая праўда была. Твая!

Снапок. Пасля такіх разважанняў магу пайсці. Хоць на край свету. Бачу я, разуменне ў цябе перайначана. Пасвятлела ты неяк.

(Снапок і Франя вышлі.)

Зянон. Пажаніліся...

(Ідзе ў амшанік. Сад агалошваецца шумам і смехам. Паміж дрэў бяжыць Надзейка, а ўслед, ловячы яе, Саўка Верны. Каля самай блізкай да рампы яблыні яны спыніліся.)

Надзейка (*аддыхваючыся*). Сілы больш няма... Што ты ад мяне хочаш?

Саўка (*падступаючы да Надзейкі*). Паглядзець у твае вачаняты. Блізка, блізка, каб і не бачыць іх.

Надзейка (*адбіваючыся*). Што гэта яны табе так даліся?

Саўка. Спакою ад іх я не маю.

Надзейка. Чула. Не раз.

Саўка. І яшчэ не раз пачуеш. Каханне, яно, памойму, і новыя словы нараджае і адны і тыя-ж паўтарае сотні разоў.

Надзейка. Сумна...

Саўка. А мне весела?.. Ты-ж, памятаеш, гаварыла: «Зацвітуць сады, тады і вяселле згуляем». Глядзі — зацвілі яны... Ды як зацвілі!

Надзейка. А хіба я абавязкова пра сёлетні год гаварыла? Сады нашыя і на той год будуць цвісці, і праз дзесяць, і праз сто год. Вось табе маё апошняе слова: у гэтую вясну нічога не будзе.

Саўка (*нецярпліва*). Чаму?

Надзейка. Крыўда не прайшла яшчэ. І доўга, відаць, яна сэрца тачыць будзе. Як ты мог падумаць, што я... Ты-ж так і спытаў тады: «А можа і ты ў тым вінавата, што запіскі да мяне трапляюць?». Я запомніла. Слова ў слова, Шум ад гэтых слоў у галаве ідзе.

Саўка. А ты як магла паверыць, што я... (*Пауза.*) Яны-ж так усё пераблыталі. Хацелі, каб ніхто з нас адзін другому не верыў, адзін другога баяўся.

Надзе́йка (з *тывогай*). Саўка, а калі сапраўды акажацца, што ён — мой бацька?

Саўка. Я не веру! А калі нават так... Хіба-ж ты вінавата? Ты была-б вінавата толькі тады, калі-б была за яго. А ты-ж — супраць яго! Родная мая, не бяры гэта ў галаву. Зусім. Не трэба.

Надзе́йка. Я прасіла таварыша Агнёва вывесці. Можна паказа той, што прышоў з Германіі...

Саўка. Што-б ні высветлілася, для мяне — усё роўна! (*Паўза.*) Значыць, не пра сёлетні год ты гаварыла?

Надзе́йка (*усміхаючыся*). Не, не пра сёлетні. (*Саўка апусціў галаву і наском бога пачаў разраўноўваць грудок зямлі.*) Гэта я тады гаварыла. А цяпер, наглядаючы, як Саўка апускае галаву...

Саўка. Што? Што цяпер?

Надзе́йка. Раз зацвілі сады, значыць... і вяселле згуляць можна.

Саўка (*выказваючы надзвычай бурны прыліў радасці*). Вяселле? Можна? Надзейка! (*Абхапіў Надзейку абедзвюма рукамі і закружыў вакол сябе.*) Ты ведаеш, што ты сказала? Ты сказала, што Саўка — самы шчаслівейшы на зямлі чалавек. Ты сказала... Якраз тое, што і павінна сказаць каханне. (*Прыхінаючы Надзейку да сябе.*) Чым-жа цябе парадаваць? Што табе светлае, светлае такое зрабіць? Хоць гэта (*абарваў з яблыні прыгожую, усю ў кветках, галінку і паднёс Надзейцы*). Вазьмі, Надзейка!

Надзе́йка (*узяўшы галінку*). А на галінцы, глядзі, пчала. Кветку п'е!

Саўка. Добрая адзнака!

(Зянон, які вышаў з амшаніка, і выгляду не паказваў, што гутарка Саўкі і Надзейкі цікавіць яго. Але, калі з яблыні была сарвана галінка, Зянон выказаў яўны непакой і накіраваўся да Саўкі і Надзейкі.)

Зянон. Уварваліся ў сад, голле ламаюць... Гэта парадкі?

Саўка. Дзе-ж голле? Адну галінку сарваў...

Зянон. (*Забраў галінку ў Надзейкі.*) От я цябе тэаю галінкаю як трахну! Бач яго, адну галінку... А ці ведаеш ты, што яна значыць, які сэнс мае? Колькі-б тут пчолак перабыло! Колькі на ёй яблык вырасла-б! Ты статут калгасны чытаў?

Саўка. А як-жа? Я яго і табе, дзядзька Зянон, растлумачваў.

Зянон. Растлумачваў... растлумачваў... А як яго выконваць — пра гэта ў мяне спытай! Пойдзем у капцылярыю!

Надзейка (*да Зянона*). Не лайце Саўку. Не ўтрымаўся ён.

Зянон. Як гэта не ўтрымаўся?

Надзейка. Сказала я яму... А бывае скажаш чалавеку такое, што ён не толькі галінку, а дрэва з коранем ад радасці выверне.

Зянон. Што-ж ты яму такое карнявое сказала?

Саўка. Жэнімся мы.

Зянон (*памякчэўшы*). Жэніцеся? Гэта-ж у даным садзе сёння ўжо другая пара жэніцца. Снапок са сваёй кабецінай аформіліся. Цяпер вы... От пайшло на расплод. Не сад, а ЗАГС настаяшчы.

Надзейка. Можа і нас запішаце?

Зянон. Запішу.

Саўка. Тады на вяселле як галоўнага рэгістратара запрашаем.

Зянон. Гэта я магу, на вяселле. От малайцы! І чым вас пацешыць... (*Разглядаючы галінку і аддаючы яе Надзейцы.*) На табе, маладая! І няхай жыццё ваша вось гэтак-жа цвіце, ды красуе!.. Што-ж вы стаіце? Цалуйцеся, ліха-матары! Горка! Горка!

Надзейка (*пагразіўшы Зянону пальцам*). Эге,

рана, рана... Што-ж тады за сталом дзядзька Зянон крычаць будзе?

Зянон. Гэта можна і да стала і за сталом. Не забараняецца. Парушэння статуту тут ніякага няма... Што-ж вы стаіце? Зойдзем да мяне. Кваском пачастую.

Саўка. Дзякаваць. Трэба яшчэ дамоў заскочыць паспець і — на поле. Пойдзем, Надзейка.

(Узяўшыся за рукі, Саўка і Надзейка выходзяць.)

Зянон. Пажаніліся... (Выходзячы, ціха напявае.)

«Наша песня да канца, да канца,
Нам па чарачцы вінца ды вінца!
Як па другой выпіём, выпіём,
Яшчэ й лепшу запяём, запяём!»

(З-за дрэў таропка выходзяць Сцяпан Матаронак і двое калгаснікаў, што паяўляліся разам з ім у другой карціне.)

Матаронак. Арыштавалі, кажуць, іх... І ксяндза, і Сіпача.

І-шы калгаснік. І Сіпача? А яго як?

Матаронак. Да ксяндза ішоў... А па дарозе да родзічаў у Дуброўку завярнуў. Вёска ў лесе. Думаў, што спакойна пераднюе... Там яго і накрылі!

2-гі калгаснік. Добра, што накрылі. А то-б...

Матаронак. Было-б яшчэ бяды... Гэта-ж яны і мяне забіць хацелі!

І-шы калгаснік. Цябе?

Матаронак. Так. Не кулай, дык словам. Гэта яны аднаасобніка з нутра майго не выпускалі. І ўсё неўпрыкметку так, быццам не наўмысна. «Ах, якая ў цябе зямля! — усё гаварылі, растраўляючы маю душу. — Ах, які ў цябе конь! Ах, які ў цябе вазок!» Цяпер разабраўся для чаго гаварылі.

І-шы калгаснік. Да канца разабраўся?

Матаронак. Да канца! І таго, што ўцякаў з калгаса — ніяк дараваць сабе не магу. Супраць свайго-ж уласнага інтарэсу ішоў. Гэта я і пра тых сказаць магу, што яшчэ не ў калгасе. Супраць сваіх-жа інтарэсаў ідуць! А чаму ідуць? Каму гэта трэба?!

1-шы калгаснік. І з намі аднойчы ледзь пры-
красць не здарылася. Калі абагульванне вялі... Адкла-
лі-б яго тады — ворагі нашыя выйгралі-б...

Матаронак. Выйгралі-б... Яны і вас забіць хацелі.
2-гі калгаснік. І нас?

Матаронак. От так, як і мяне... Паганым словам.
А не дапамагло-б, можа і...

2-гі калгаснік. Гады! Такі-ж злавілі іх! Пойдзем!
У вочы іхныя глянуць... і плюнуць у іх.

(Выходзяць. З другога боку сцэны ўваходзяць Агнёў, Зянон і
Кужаль.)

Кужаль. Здаецца мне, што ты, Зянон, зазнавацца
крыху пачаў. Прыдумаў вось пастановы табе на подпіс
прыносіць...

Зянон. Зазнавацца? З роду ў мяне такога не было.
Не было! А чаму я так кажу? Вялікі век я звекаваў.
Я царскую ўладу ведаю. Я панскую ўладу ведаю. На
маёй, брат, спіне пісягі і нямецкія, і аўстрыйскія, і якія
хочаш. Кожная ўлада таўкла мяне, бо ніколі не было
ў мяне сваёй улады. А прышла совецкая ўлада! Мая
ўлада! На кут яна мяне пасадзіла. Жыві, кажа, Зянон,
як чалавек, на ўсе застаўкі жыві!.. Так што можа я лепш
за другіх ведаю, як сваёй уладай даражыць і як усё так
рабіць, каб карысць ёй атрымоўвалася. Вось і выхо-
дзіць... Наважыўся што-небудзь рабіць — скажы мне
таксама, я таксама хачу памазгаваць, як рабіць.

Агнёў. Такой пастаноўкай пытання дзядзька Зянон
мяне проста радуе.

Кужаль. А хіба-ж я супраць? (Зянону). Калі наду-
маліся капачь рыбныя сажалкі... Я не спытаў у цябе,
дзе іх лепш капачь?

Зянон. Спытаў.

Кужаль. І цяпер прышоў параіцца. Размаўлялі мы
вось з Сяргеем Данілавічам. Рэчка каля нас без усякай
работы плыве. Даць-бы ёй работу на карысць нашых ся-
лян! Пра гідраэлектрастанцыю не думаў?

Зянон. Не ведаеш... Разам-жа пра яе марылі. Эх, станцыю-б! Але яна нам не пад сілу яшчэ.

Кужаль. Адным, вядома, цяжкаята пакуль. Аднак і тут ёсць выхад. Суседзі прапануюць узяцца за электрастанцыю гэтак калгасам дзесяці. Калгаснаю талакою. Глядзіш — і святло будзе.

Зянон. Будзе. От што значыць калгасны шлях! Калі да якой справы адзін калгас прыступіцца не можа — дзесяць бяруцца!

Агнёў. Раю адразу-ж сустрэцца з суседзямі і дагаварыцца. І наогул. Нельга, проста недаравальна прапускаяць час. Калі можа святло загарэцца сёння — хай яно і загарыцца сёння. Можна сад садзіць — сёння і садзі! У першы-ж год калектыўнага жыцця людзі павінны ва ўсю адчуць вялікую сваю сілу. І павінны ўбачыць: яны і дзяржаве даюць, і самі на працадзень маюць. Усё гэта дасць людзям такую энергію!

Зянон. Точна. Адразу за ўсё па-сапраўднаму трэба брацца. І каб усе. Як адзін. Распушчаная спрунжына сілы не мае. Спрунжына, каб моцнай быць, увесь час імкнучца наперад павінна. Я так разумею.

Агнёў. Бачу. Разумееце. І робіце многае. Вось і сад ужо ў вас. Дрэвы, я заўважаю, аднекуль дарослыя ўзяліся.

Зянон. Дзяроў дваццаць будзе. З панскага саду. Яны якраз на палатне новага бальшака апынуліся. Не высякаць-жа іх было. Тым больш, самі іх калісь і садзілі... Хай на нашым селішчы і цвітуць, чалавека радуючы.

Агнёў. І пасека ёсць.

Зянон. А як-жа. Сабралі. А дзесятак раёў нашы дарагія палескія браты ў падарунак прыслалі. На добрую разжыву. І ў знак таго, што адной сям'ёй жывем.

Кужаль. А цяпер чакаем і саміх брагінскіх калгаснікаў

Зянон. Як толькі адсеюцца, так і прыедуць. От бяседа будзе!

Агнёў. Вельмі добра! Паглядзяць, павучаць. І справы яшчэ лепш пойдуць!

Кужаль. Пэўна! (*Раздумліва*). Многа якія перашкоды ззаду засталіся... Ворагаў выкрылі — вось ад чаго асабліва светла зрабілася.

Зянон. Сапраўды! (*Пауза*.) А хітра тады маёр пана пробашча не арыштаваў...

Кужаль. Здагадаўся, што Сіпач да яго прыдзе.

Агнёў. І не толькі. Трэба было знайсці пісьмо з Ватыкана. А пры звычайным вобыску на яго можна было-б і не натрапіць. Такія рэчы дрэнна не хаваюцца.

Кужаль. Як-жа яго знайшлі?

Агнёў. Пісьмо, як гаворыць маёр, было пушчана ў ход. Запіску Рачкевіча ксяндзу ў Стаўкі Надзейка ўсё-ж аднесла. Праўда, не па просьбе ксяндза, а маёра. Сёння ксяндз са Стаўкоў быў у Рачкевіча і атрымаў пісьмо.

Зянон (*трывожна*). Пісьмо, значыць, не ў следства?

Агнёў. Пісьмо ў маёра. Праўда, разам з ксяндзом.

Зянон. Разам, яно лепш.

(Нападалёку пачулася песня.)

Людзі ўжо на працу ідуць.

Агнёў. На поле?

Зянон. На поле. Вось па гэтай дарожцы яны туды ходзяць.

(Увайшлі Саўка і Надзейка, павіталіся з Агнёвым.)

Агнёў. Як адчувае сябе наша моладзь?

Саўка. Здаецца, што нічога.

Зянон. Як на дзесятым небе.

Агнёў. Высока так? З чаго-б гэта?

Зянон. Пажаніліся...

Агнёў. Сапраўды?

(Саўка адказвае на пытанне кіўком галавы.)

Віншую тады. Ад душы. *(Да Надзейкі.)* А тое, што высветліць наконт ксяндза прасіла, — я высветліў.

Надзейка. Дзякую. Але я ўжо ведаю. Толькі што маёр раскажаў.

(Песня, якая была чуваць здалёк, узмацілася. Выразна пачуўся гул трактара. Увайшлі Снапок, Франя, Алёна і яшчэ некалькі калгаснікаў і калгасніц. Некаторыя з іх з граблямі, некаторыя — з кошыкамі.)

Снапок *(убачыўшы Агнёва, хутка пайшоў да яго)*. Вось добра, што прыехалі. Маё шанаванне! *(Паціскае руку.)* Гэта-ж так хацеў расказаць, што ледзь у раён спецыяльна не паехаў...

Агнёў. Пра што-ж гэта?

Снапок. Пра жонку.

Агнёў. Крыўдзіць? Паранейшаму?

Снапок. Не пра гэта, таварыш сакратар. Пра зусім адваротнае. Пра тое, што і мая Франя — чалавек. Проста любата паглядзець на яе. Нібы сапраўдная жонка!

(З-за дрэў выбеглі Сцяпан Матаронак і двое калгаснікаў.)

Матаронак. Вядуць! Вядуць!

Снапок. Каго?

Матаронак. Паглядзі!

Зянон. Сапраўды. Вядуць. Яны! Трапілі ў нашы рукі, душагубы!

(Хвілінная нямая сцэна. Позіркі ўсіх скіраваны ў левы бок на дарогу, па якой павольна, апусціўшы галовы, ідуць Рачкевіч і Сіпач у суправаджэнні двух канваіраў з вінтоўкамі напалагове.)

Даскакаліся да сваёй вяроўкі!

Снапок *(да Рачкевіча і Сіпача, якія прадаўжаюць ісці)*. Ірады! Зямля гэтая не можа больш трымаць вас на сабе. Яна толькі ў магілу прыняць вас можа.

Франя. Каб вам сонца ні хвіліны не свяціла! І нага мая ў касцёле вашым больш не будзе!

Надзейка (памкнуўшыся да Рачкевіча. Са злой іроніяй). Татачка... Я ўласнымі рукамі-б...

Снапок (з асаблівым значэннем, услед Рачкевічу і Сіначу). Амен!

Агнёў (калі Рачкевіч і Сінач вышлі. Да ўсіх). Сябры мае! Вось што мне хочацца вам сказаць. Светлае і шчаслівае жыццё будзем мы з вамі. Але не забывайце, што ўпоперак нашага шляху становіліся і становіцца будуць ворагі. Толькі што два з іх прайшлі перад вамі злоўленыя. Але хіба ўсе яны злоўлены?

Снапок. Не. Ходзяць яшчэ па зямлі нашыя ворагі.

Агнёў. Будзьце-ж заўсёды пільныя. Няхай кожны з нас чуйна стаіць на варце народнага шчасця. Ні на хвіліну не забывайце пра тых, хто даў зброю ў рукі страляўшых на нас. Яны там — за Ла-Маншам, там — за акіянам. Гэта яны гроззяць нам вайной, хочуць зноў у руіны ператварыць намі пабудаванае, зрабіць з нас нявольнікаў, збіць цвет з нашых садоў. Хай-жа кожны з нас усімі сіламі душы сваёй ненавідзіць нашых заклятых ворагаў.

Снапок. Калом ім зямля, праклятым!

Агнёў. Будзем-жа так працаваць, так жыць, каб нага варожая ніколі не ступіла на нашу родную зямлю!

Зянон. Раз мы на гэтай зямлі — ворагу на ёй не быць. Хай гэтая, як яе, Уол-стрыта, ведае: пашле яна да нас аднаго разбойніка — хвост яго прышчэмім! Дзесяць пашле — дзесяці прышчэмім! Сотню пашле — і на сотню ўправу знойдзем! Армію разбойнікаў пашле — і армію храпу растаўчэм. Не верыць? Хай у Гітлера спытае. Правільна я, совецкія людзі, гавару?

І з вуснаў усіх, хто прысутнічае на сцэне, вырываецца:
— Правільна!

Капец.

На белорусском языке

Вяч. Полесский

Когда зацветают сады

Государственное издательство БССР

Минск 1950

★

Рэдактар *К. Крапіва*
Тэхрэдактар *Л. Прагін*
Карэктар *З. Кіслова*

★

АТ 02166. Падпісана да друку 13/XI-50 г. Тыраж 5000 экз.
Папера 70×108/32. Пап. арк. 1,313. Друк. арк. 3,59.
Вуч.-выд. арк. 3¼.
Зак. 416. Цана 2 руб. 25 к.
Друкарня імя Сталіна,
Мінск, Пушкіна, 55

1964 г.

4

a

Цана 2 руб. 25 кап.

800000002736281

Бел. адгзел
1994 г.

03